

• PERSONÁLIE •

DOMINIKA DINUŠOVÁ

José Martí

The paper focuses on the life and work of the Cuban writer, philosopher and revolutionary José Martí, who left a visible mark on the history of his region. The paper offers a new perspective on his life, his political, journalistic and literary activity. It reflects upon José Martí's thought, his contribution to culture and philosophy, defining his place in the evolution of revolutionary thinking in the 19th and 20th centuries. Special attention is given to Jose Martí's attitude to Marxism as a movement which influenced the developments in Cuba and Latin America. The study concludes with a modern rendering of Martí's work in the context of the current social and political situation.

Key words: José Martí; revolution; America; independence; unity; Marxism

„Revolúcia je niečo viac než len jedna z evolučných foriem, pretože sa stáva nevyhnutnou vo chvíľach vyhroteného nepriateľstva, aby sa okamžitým stretom vykryštalizovali a definitívnym životným podmienkam prispôsobili spoločne sa vyvíjajúce protikladné činitele.“

José Martí

S víťazstvom Kubánskej revolúcie v roku 1959 vzrástol záujem o osobnosť José Martího. Bol to totiž práve Martí, k odkazu ktorého sa mladí revolucionári z karibského ostrova hlásili. Rovnako ako prevratné udalosti na Kube aj osobnosť tohto kubánskeho „Apoštola“, ako ho zvyknú na ostrove nazývať, si získala po víťazstve gerilovej vojny výrazný záujem svetovej verejnosti. V tomto období sa teda začína akési znovuzrodenie filozofického myslenia „*najbystrejšieho a najplyvnejšieho hovorcu kubánskych radikálnych demokratov*“,¹ jedného z priekopníkov latinskoamerického modernizmu v literatúre, básnika a politika, neochvejného revolucionára a „Apoštola“ kubánskej nezávislosti. Martí sa v tomto období dostáva aj do povedomia slovenského čitateľa. V našom československom kultúrnom prostredí vychádzajú preklady jeho básnických zbierok, krátka biografia a sú tiež preložené niektoré jeho eseje a politické manifesty. Z prác, ktoré sa dostali do rúk českých a slovenských čitateľov, možno spomenúť biografii Josefa Opatrného *José Martí* (Praha : Horizont, 1975), výber spisov a básní *Moja Amerika*, ktorú zostavili a preložili Vlastimil Maršíček a Jan Schejbal (Praha: Odeon 1985), výber literárnych kritik a textov zoskupených pod názvom *O umení a literatúre* (Bratislava : Tatran, 1976), zbierku básní *Prosté verše* (Praha : Československý spisovateľ, 1953) či výber z básnických zbierok

¹ OPATRŇÝ, J.: *José Martí*. Praha : Horizont, 1975, s. 5.

Ismealillo, Prosté verše a Volné verše, zostavený Vierou Dubcovou, ktorý vyšiel pod názvom *Znamená života* (Bratislava : Tatran 1988). José Martí, hoc k nám prehovára z konca 19. storočia, sa stal vďaka týmto prácam jedným z najznámejších latinskoamerických autorov v našom kultúrnom okruhu.

Kto bol teda José Martí? Ku komu sa pri výsluchu po neúspešnom pokuse o obsadenie kasární Moncada ešte v roku 1953 prihlásil dvadsaťšesťročný Fidel Castro? Koho označovali povstanci z karibského ostrova za svoj ideový vzor? Až do víťazstva Kubánskej revolúcie poznala spoločnosť José Martího najmä ako básnika, melancholického idealistu 19. storočia, ktorý prežíval v kultúrnom kontexte ako romantický hrdina, čo padol v boji za národné ideály. S jeho menom sa v povedomí vynáral obraz ľudového básnika, autora textu azda najznámejšej kubánskej piesne *Guantanamera*. Martí zostával desaťročia apolitický, nezávislý od času a priestoru, čo ho obklopovalo. So spojením s revolúciou na Kube sa však pozornosť upriamila na sociálne a politické aspekty jeho diela a masívne sa začína klásť dôraz na spoločenské idey, formujúce jeho život a tvorbu. Literárne texty, politické manifesty a početné články sú znovu interpretované vo svetle spoločenského podhubia koloniálnej epochy s presahom k myšlienkam anticipujúcim súčasné problémy Latinskej Ameriky. Ukazuje sa, že Martího dielo, obsahujúce varovania pred neblahými dôsledkami imperialistického panstva Spojených štátov nad Kubou a hispánskou Amerikou, opakované odsúdenie diktátorských a militaristických režimov, bezpodmienečné odmietnutie rasizmu a hlbokých sociálnych nerovností, dôraz na jednotu a autentické hodnoty Ameriky, ktorú tak zbožne a familiárne nazýva „Naša Amerika“, zahŕňa celý program kultúrneho a politického oslobodenia platný v 20. storočí, ba v mnohých aspektoch i dnes. Povedané slovami Federica de Oníza, „(...) všetko, čo súhrnne uvádzame ako charakteristické pre novú epochu Ameriky, má svoj pôvod u José Martího, zatiaľ čo on ho má v sebe, vo svojej subjektívnej, novátorskej, modernistickej a americkej originalite. Naplňuje sa v ňom to, čo povedal o Amerike: ‚Naša Amerika nevychádza ani z Rousseaua, ani z Washingtona, ale zo seba samej.‘ Martí vychádza zo seba samého a dnes ho vidíme, ako on uvidel Bolívara, na americkom nebi, sediaceho na skalisku stvorenia, lebo čo neurobil, nie je dodnes hotové, pretože Martí ‚má v Amerike doposiaľ čo robiť‘.“²

Martího dielo je oslavou Ameriky, no jeho myslenie, myslenie o Amerike, sa otvára svetu. Aj keď sa môže niekedy zdať úzko provinčný, zameraný na realie svojho kontinentu, obsahom svojich myšlienok presahuje pobrežie „nového sveta“ a prehovára naprieč národnosťami, jazykom a kultúram. Široký záber spoločenských problémov je preto bránou k návratu k jeho dielu. S odstupom času nachádzajú Martího myšlienky aktuálnosť aj v súčasnosti, a môžeme povedať, že nielen v latinskoamerických krajinách či v krajinách nazývaných všeobecne „tretí svet“, ale dokonca i v našich zemepisných šírkach a historických podmienkach.

1. Pohľad do biografie

V roku 1789 sa dobytím Bastily, symbolu feudálnej monarchistickej moci, začala Veľká francúzska buržoázna revolúcia, ktorá zmenila myšlienkovú klímu Európy a ovplyvnila politické udalosti v ďalších regiónoch sveta. Nasledujúce 19. storočie je tak storočím sociálnych bojov, búrlivých myšlienkových posunov, národných hnutí, rebélie, vzrastajúcich požiadaviek

² ONÍZ, F. de: *Antología de la poesía española e hispanoamericana (1882 – 1932)*. Sevilla : Editorial Renacimiento, 2012.

revoltujúcich a následne i tvrdých represálií vládnucich režimov. Táto ideová klíma a spoločenské turbulencie v Európe mali svojho menovateľa v Južnej a Strednej Amerike v podobe masívnych hnutí bojujúcich za nezávislosť latinskoamerických krajín spod koloniálneho útľaku Španielska. Už v prvej polovici 19. storočia vypuknú dlhotrvajúce vojny za nezávislosť, ktoré prinesú politickú zvrchovanosť prvých národných štátov Latinskej Ameriky, akými sa stali Mexiko, Venezuela, Kolumbia, Peru, Argentína alebo Čile. Na oslobodeneckých bojoch v Južnej Amerike sa podieľali mnohí Kubánci a rovnako príslušníci týchto národov organizovali propagandu za nezávislosť Kuby priamo na ostrove. Avšak v tomto období sa revolučné hnutia na Kube nerozvinuli. Vládnuca trieda majiteľov cukrových a kávových haciend sa do revolučného boja nezapojila, pretože sa bála o svoje obchodné styky a zisky prúdiace z predaja tovarov do Španielska, ako aj zo zrušenia otroctva. Taktiež Spojené štáty uprednostňovali pred nezávislosťou politické smerovanie Kuby ako španielskej kolónie. Obdobie, keď planie celý kontinent vo vojnách za nezávislosť, bohatí kubánski plantážnici hľadajú spôsoby istôt svojich ziskov v dohodách so španielskou vládou. Z obavy pred stratou kolónie im je nezriedka vyhovené, a tak Kuba zostáva viac menej chladnou voči idei nezávislosti. So vzrastom obchodu orientovaného na ekonomický trh Spojených štátov sa objavuje hnutie „anexionistov“, ktorí vítali myšlienku pripojenia Kuby k Spojeným štátom. Túto ideu niektoré skupiny na Kube opustili až po zrušení otroctva v USA, čo nebolo žiadaným prvkom politického programu, ktorý zastrešoval záujmy najmajetnejších Kubáncov. Svoju pozornosť tak Kuba opäť upriamuje na reformy a rokovania so španielskou vládou. Volanie po nezávislosti tu rezonuje v spoločenskom podhubí. Zaznieva od tých najchudobnejších. Často sa objavujú vzbury otrokov,³ s rozmachom zahraničného obchodu a priemyslu vzrastá miera chudobných robotníkov, ktorí sa aktívne podieľajú na sprisahaniach proti španielskej nadvláde,⁴ alebo v tomto období sledujeme revolučné akcie podporované inými štátmi Latinskej Ameriky.⁵

Do týchto turbulentných časov sa Leonore Peréz y Cabrera a španielskemu vojakovi Mariánovi Martímu y Navarro narodil 28. januára 1853 v ulici Paula číslo 41 v Havane syn José Julián Martí y Pérez. Rodina žila v pretrvávajúcich existenčných problémoch. Na Josého ako jediného syna popri siedmich dcérach bol tak vyvíjaný značný tlak, keď do jeho budúcnosti rodičia projektovali nádeje na zlepšenie svojej ekonomickej situácie. Z Martího korešpondencie a tvorby je zrejmé, že viac ako k otcovi citovo inklinoval k dominantnejšej matke. U rodičov však nenašiel dostatočnú podporu pre vzdelanie a intelektuálny rast.

Mladý José Martí v škole prospieval vynikajúco. Po prvých rokoch štúdia v kolégiu San Anacleto, kde José spoznal svojho verného priateľa Fermína Valdésa Dominguéza, bol zapísaný na chlapečenskú vysokú školu, ktorej riaditeľom bol v tých časoch kubánsky básnik a vzdelanec Rafael María Mendive. V tomto období tiež mladý José poberá hodiny kreslenia v Escuela Profesional de Pintura y Escultura de La Habana, známej pod názvom San Alejandro. Josého umelec-

³ Možno spomenúť vystúpenie slobodného černocho José Aponteho, ktorý sa usiloval vyvolať otvorenú mohutnú vzburu otrokov a dosiahnuť ich oslobodenie a ktorý bol napokon v roku 1812 spolu s ďalšími iniciátormi odsúdený na smrť a popravený v Havane.

⁴ Typograf Eduardo Francisco publikoval tri čísla tajných novín *La voz del pueblo cubano*, čo bolo motívom jeho popravy roku 1852.

⁵ Simón Bolívar organizoval akciu na oslobodenie Kuby pod názvom *Soles y Rayos*, ďalšiu inváziu s cieľom oslobodiť ostrova s názvom *Gran Legión* viedol Águila Negra. Iné revolučné projekty na Kube podporoval mexický prezident Guadalupe Victoria (1786 – 1843).

ké sklony a talent prebudil Mendiveho obdiv. Vznikla medzi nimi vzájomná komunikácia, ktorá veľmi skoro prekročila hranice školských tém. Práve Mendive, ako zástanca myšlienok nezávislosti ostrova a priekopník vlasteneckého vedomia, vstúpil do svojho žiaka prvé separatistické idey. Aby Mendive rozšíril kultúrny okruh kubánskej spoločnosti aj o iné než španielske literárne a myšlienkové zdroje, prekladal diela francúzskych a anglosaských autorov. Jeho pričinením sa v tomto období José Martí oboznamuje s Hugom, Byronom, Irvingom, Emersonom a inými.

Politická situácia na Kube sa vyostrila so zlyhaním reformistického kurzu vládnuvich tried. Požadované opatrenia španielskej vlády síce podporili najbohatších Kubáncov, ktorí sa sústredili v Havane a západnej provincii ostrova, no poškodzovali malých vlastníkov žijúcich v strednom a východnom regióne. Tu ožije ideál oslobodenia prepuknutím ozbrojeného boja za nezávislosť, ktorý organizujú Kubánci z provincie Oriente, Camagüey a Las Villas. 10. októbra 1868 Manuel de Céspedes zdvihol zbrane v La Demajagua, oslobodil svojich otrokov a vyhlásil nezávislosť Kuby. Správa o udalostiach v Oriente sa rýchlo rozšírila po celej Kube a nenechala mladého zanieteného Martího chladným. Rovnako však aj španielska vláda zvýšila ostražitosť v podobe krutých represii voči obyvateľstvu. Okrem iného bola zatvorená škola San Pablo, na ktorej Martí študoval, a jeho vzor a učiteľ Rafael María Mendive bol obžalovaný zo sympatií s povstalcami a poslaný do vyhnanstva v Španielsku. Represie španielskej vlády Martího zasiahli ešte intímnejšie. 4. októbra 1869 prechádzalo družstvo prvého oddielu dobrovoľníkov ulicou Industrias. Z domu číslo 122, v ktorom sídlili Valdés Dominguézovci sa ozýval hlasný smiech, čo dobrovoľníci považovali za provokáciu. Ešte tej noci sa na toto miesto vrátili a dom podrobili dôkladnej prehliadke. Medzi zabavenou korešpondenciou našli nedoslaný list adresovaný Carlosovi de Castro y Castro, Martího spolužiakovi z kolégia, ktorý sa predtým zapísal ako dobrovoľník do oslobodeneckej armády, no neskôr stadiaľ zutekal. Autori tohto listu José Martí a Fermín Valdés Dominguéz ho obviňovali z odpadliverstva a pochvalne sa vyjadrovali o Rafaelovi Mendiveovi, ktorý bol v tom čase za svoju politickú činnosť stíhaný. Z tohto dôvodu bol 21. októbra 1869 José Martí zadržaný a deportovaný do väzenia. Spolu s Fermínom Valdés Dominguézm ho o pol roka, 4. marca 1870, odsúdili na šesť rokov nútených prác za urážku španielskych zbraní a štátu. Z jeho prvého literárneho spisu je zrejmé, že najhorším zážitkom z tohto obdobia bol krátky pobyt v pevnosti. Ako neskôr napísal: „*Názvom týchto stránok by mala byť nekonečná bolesť. Nekonečná bolesť, pretože bolesť pevnosti je najdrsnejšia, najpustovnejšia zo všetkých bolestí, ktorá zabíja inteligenciu, vysušuje dušu a zanecháva v nej stopy, ktoré sa nikdy nezaheja.*“⁶ Ako sedemnásťročný tak skúsenosťou trestu objavuje Martí biedu koloniálneho útlatku vo všetkej svojej krutosti. Martí strávil vo väzení pozostávajúcom z povinných prác a pobytu v pevnosti štrnásť mesiacov. Neskôr mu bol tento trest zmiernený na prácu na statku väzenského dozorcú na ostrove Isla de Pinos, kam prišiel 13. októbra 1870. Vďaka snahám jeho rodičov sa napokon podarilo dosiahnuť zmenu trestu na vyhnanstvo. Už v roku 1871 je mladý José deportovaný do Španielska. Tu sa mu otvorili možnosti štúdia. Po tom, čo dokončil stredoškolské vzdelanie, začal v roku 1871 študovať právo na ústrednej univerzite v Madride (Universidad Central de Madrid). Neskôr pokračoval v štúdiách v Zaragoze, kde získal diplom z literatúry a filozofie. V tomto roku publikoval tiež svoje prvé dielo s názvom *El Presidio Político en Cuba* (*Politické väzenie na Kube*), v ktorom podáva svedectvo o hrôzach koloniálneho väzenia. Martí-

⁶ MARTÍ, J.: El Presidio político en Cuba. In: *Obras completas. Vol. I, Política y Revolución I*. La Habana : Editorial de Ciencias Sociales, 1991, s. 45.

ho výpoveď je volaním básnika po spravodlivosti a zároveň obžalobou koloniálnej dekadencie. Jeho politické myslenie sa v Španielsku ešte väčšmi prehĺbilo, čo je zrejmé z brožúry publikovanej v roku 1873 pod názvom *La República Española ante la Revolución Cubana* (Španielska republika v Kubánskej revolúcii). Odvodzuje právo na nezávislosť Kuby na základe rovnakých dôvodov, ktoré zakladali zrodenie Španielskej republiky, a vyzýva poslancov, aby prehodnotili postoj Španielska voči kolónii.⁷ Jeho hlavným argumentom je porovnanie situácie samotného Španielska v tomto období s kubánskou požiadavkou nezávislej republiky. Povedané Martího slovami: „*Moja vlasť píše krvou svoje nezvratné rozhodnutie. Povstáva nad mŕtvoly svojich synov, aby povedala, že si jasne praje nezávislosť. Bojujú a umierajú. A práve tak umierajú synovia polostrova ako synovia mojej vlasti. Nedesí španielsku republiku vedomie, že Španieli umierajú v boji proti iným republikánom? Ako sa môže republika dvíhajúca sa na základe všeobecného hlasovacieho práva, jednohlasnej vôle ľudu stavať proti národu, ktorého hlasovaním je revolúcia? Ako vyjadriť ľud svoje prianie rozhodnejšie, než tým, že sa chopí zbrane, aby ho uskutočnil.*“⁸ V oficiálnych republikánskych kruhoch sa jeho text stretol s nevšímavosťou, čo samotného Martího neprekvapilo. Zo sledovania politického života Španielska sa naučil, že na vyriešenie pálčivých otázok jeho doby nestačí apelovať na sféru práva a spoliehať sa na šľachtunosť mocenských štruktúr. Krátke trvanie a neúspech prvej Španielskej republiky Martího uistil, že kubánsky problém nemôže byť vyriešený v rámci daného politického rámca, ale mimo neho. Už tu sa teda začína formovať jeho presvedčenie, že jediným možným spôsobom, ako dospieť k nezávislosti, a tým oddeliť ekonomický a politický údel Kuby od Španielska, je ozbrojený boj.

Martí opustil Španielsko v roku 1874, aby podnikol rozmanité cesty po Európe a Latinskej Amerike. Na krátky čas sa usadí v Paríži, no potom odchádza do New Yorku a následne 8. februára 1875 cestuje do Veracruzu, kde sa stretáva so svojou rodinou. V Mexiku nadviaže vzťahy s Manuelom Mercadom a spozná Carmen Zayas Bazán, Kubánku, ktorá sa neskôr stane jeho manželkou. Od 2. januára do 24. februára 1877 pobýval tajne v Havane, kde vystupoval pod menom Julián Pérez. Neskôr sa usídlil v Guatemale, kde pracoval na Escuela Normal Central ako profesor literatúry a dejín filozofie. Na krátky čas sa vrátil do Mexika, aby 20. decembra toho roku uzavrel manželstvo, no vzápätí cestuje znova do Guatemaly. Z početnej literárnej tvorby v tomto období zaujímajú zvláštnu pozornosť diela *Guatemala* (Guatemala) a *La riqueza de Guatemala* (Bohatstvo Guatemaly), v ktorých sa objavujú prvé základné kontúry Martího myslenia. Kladie dôraz na indiánsku tradíciu a reflektuje proces kolonizácie vo svetle podmienok konca 19. storočia. Zameriava sa najmä na neskôr rozvíjanú tézu o jednotnosti utláčaných a stieraní rasových, triednych, etnických a národnostných rozdielov.

Začiatkom roka 1878 prichádzajú do Guatemaly smutné správy z Kuby o dohode zo Zanjónu (Pacto del Zanjón), podľa ktorej sa Španieli dohodli s povstalcami na ukončení tzv. desaťročnej vojny. Španielska vláda sa zaväzovala k procesu reforiem, ktoré by reagovali na požiadavky revoltujúcich tried. Oficiálne bol teda oslobodenecký boj skončený. Dohoda zo Zanjónu umožnila Martímu návrat na Kubu. Spolu s manželkou sa usadil v Havane, kde sa 22. novembra narodil Martího jediný syn José Francisco, prezývaný Ismaelillo. Situácia na Kube je však zmätená a na-

⁷ Ide o krátke trvanie tzv. prvej Španielskej republiky v rokoch 1873 – 1874, ktorá bola výsledkom šesť rokov trvajúceho revolučného zápasu o zmenu formy vlády v krajine. Toto obdobie sa všeobecne začína zosadením Isabely II. v roku 1868 a končí reštauráciou monarchistickej moci vyhlásením Alfonza XII. za kráľa v roku 1874.

⁸ MARTÍ, J.: *La República Española ante la Revolución Cubana*. In: *Obras Completas, Vol. I, Política y Revolución I* La Habana : Editorial de Ciencias Sociales, 1991, s. 92.

pätá, čo temperamentného Martího povzbudzuje k rozvíjaniu ďalšej revolty. Sľúbené reformy sa nedojednali. To vyvolávalo nepokoje a formovanie nových politických pozícií. Navyše, niektorí mambiskí vodcovia⁹ dohodu zo Zanjónu odmietli akceptovať. Tak sa vytváral priestor na obnovenie bojov a nové vyhliadky na nezávislosť krajiny.

Martí neplytval žiadnou príležitosťou zapojiť sa do činnosti, ktorá sledovala dosiahnutie nezávislosti. Začínal ako člen Ústredného kubánskeho revolučného klubu (Club Central Revolucionario Cubano), v ktorom ho 18. marca 1879 zvolili za viceprezidenta. Neskôr ho Revolučná kubánska rada (Comité Revolucionario Cubano), sídliaca v New Yorku, menovala za delegáta na ostrove. V kancelárii priateľa Dona Nicolása Azcárateho spoznal Juana Gualberta Gómeza, žurnalistu, politika, bojovníka za nezávislosť Kuby a jedného z priekopníkov bojov za rasovú rovnosť v Latinskej Amerike. Na konci augusta roku 1879 vypukne v blízkosti Santiaga de Cuba nové povstanie. Do dejín vstúpi ako „Guerra Chiquita“ alebo Maličká vojna, pretože jej trvanie je len krátkodobé. Po zopár úspechoch je napokon táto vzbura potlačená. Martí zachvátený bojom sa však napokon nemôže na jeho priebehu podieľať, pretože jeho sprisahanecká činnosť je odhalená a on sám je 25. septembra 1879 opäť deportovaný do Španielska. V Španielsku sa však nezdrží dlho a hneď, ako mu to situácia umožňuje, cestuje naspäť na americký kontinent. Usídlil sa v New Yorku v penzióne Manuela Mantilla a jeho manželky Carmen Miyares. Počas pobytu v New Yorku sa mu podarí dosiahnuť príchod manželky a syna do Spojených štátov. Zostanú spolu až do 21. októbra, keď sa Carmen a malý José vracajú späť na ostrov. Rozchod s manželkou zapríčiní odlúčenie od syna, ktorému neskôr venuje zbierku básní pod názvom *Ismaelillo*. Týždeň po odchode rodiny je Martí poverený vedením Revolučnej kubánskej rady (Comité Revolucionario Cubano), keď nahrádza dovtedajšieho vedúceho predstaviteľa organizácie generála Calixta Garcíu, ktorý odišiel na Kubu, aby sa pripojil k bojovníkom v Maličkej vojne (Guerra Chiquita).

Úzky kontakt s kubánskymi revolucionármi v emigrácii ukázali Martímu lesk aj biedu hnutia nezávislosti. Spolu so slávnou minulosťou hrdinov desaťročnej vojny, spolu s najvznešenejšími ideálmi, okúsil nevraživosť, nenávisť a vzájomné predsudky. Tieto negatívne javy vnímal Martí ako najväčšiu hrozbu pre dosiahnutie nezávislosti. Martí venoval zvláštnu pozornosť mohutnejúcemu militarizmu, ktorý v hnutí presadzovali niektorí mambiskí vodcovia. Ako jeden z hlavných problémov, ktoré spôsobovali nevraživosť medzi členmi hnutia, vnímal Martí nesúdržnosť medzi vojakmi a civilnými aktivistami. Táto nesúdržnosť mala korene v pohŕdaní vojakov civilistami, ktoré sa zakladalo na skúsenosti z desaťročnej vojny, keďže dohodu so španielskou korunou iniciovali najmä civilné zložky boja. To vysvetľovalo záujem mambiských generálov štruktúrovať povstalecké hnutie militantne. S takýmto zámerom bol však Martí v rozpore, keďže hlásal potrebu revolúcie zrodenej ľudom a vydobytej silami ľudu. Za svoju najväčšiu úlohu v tom čase pokladal vnuknúť ducha jednoty do trieštiaceho sa hnutia. Neúspech revolučného pokusu o prevrat v podobe Maličkej vojny (Guerra Chiquita) v roku 1880 Martímu potvrdil jeho obavy o zlom rozpore vlastníckeho hnutia. Bol presvedčený, že boj musí pokračovať, avšak na pevnej báze, ktorá by dovolila rozvinúť vojnu v ucelenej a presvedčivej forme.

Východiskom revolučného skutku nemôže byť podľa Martího iné, než jednota všetkých Kubáncov. Jednota revolučného hnutia v jeho ponímaní vyvstáva ako dôsledok jednoty ľudu.

⁹ Pojmom „mambises“ sa zvyknú označovať kubánski geriloví bojovníci za nezávislosť, ktorí bojovali v tzv. desaťročnej vojne v rokoch 1868 – 1878 a neskôr v kubánskej vojne za nezávislosť v rokoch 1895 – 1898.

Bez jednotného ľudu nejestvuje žiadna garancia víťazstva revolúcie. Práve pre takéto chápanie revolučného boja kritizoval Martí vojenské autoritárstvo, ktoré sa snažilo v oslobodeneckom hnutí presadiť. Jeho ideové rozpory s vedúcimi predstaviteľmi generality sa vyhrotili počiatkom osemdesiatych rokov. V roku 1882 Martí znovu iniciuje reorganizáciu revolucionárov prostredníctvom korešpondencie s Máximom Gómezom a Antoniom Maceom. Tí prišli do New Yorku, aby spoločne dokončili plány na novú vojnovú akciu. 2. októbra 1884 sa s oboma vodcami José Martí prvý raz stretne osobne. Pri ich spoločnom spolužití sa formuje Povstalecký plán Gómez – Maceo (Plan Insurreccional Gómez – Maceo), na ktorom spočiatku Martí aktívne participuje. Postupne však objavuje nebezpečenstvo, ktoré militaristická povaha Máxima Gómeza predstavovala pre vývoj revolúcie na Kube. Martí sa tak ocitá v zložitej dileme. Na jednej strane ho vlastenecká láska a zanietenosť pre revolučný boj pobáda k iniciatíve, na strane druhej jeho politické vedomie odsudzuje formu, ktorou sa má revolučný boj realizovať. Podľa Martího forma plánovania a iniciovania revolúcie je podstatnou otázkou, pretože republika ako plod tejto aktivity bude zodpovedať spôsobu jej realizácie. Forma vedenia boja predchádza politickému obsahu budúceho zriadenia. Z týchto dôvodov sa Martí napokon vzdáva činnosti na plánovanej akcii a potichu vyhlasuje svoju nezlučiteľnosť s politickou líniou hnutia. Následne sa od neho odpojil, čo však urobil v tichosti a bez intríg, aby ešte väčšmi neprehĺbil rozpory a nedorozumenia v rámci samotného hnutia.

Jeho rozhodnutie mu na pár rokov prinieslo útlm, no túto etapu života venuje intenzívnej tvorbe a agitačnej činnosti prostredníctvom publikovania početných článkov a zakladania periodík. V rozmedzí rokov 1880 – 1890 sa Martí vo svojom geografickom okruhu stáva významnou kultúrnou osobnosťou. Žijúc v New Yorku posielal články do novín vo viacerých krajinách Latinskej Ameriky. Publikuje v *La Opinión Nacional* (Caracas), v *La Nación* (Buenos Aires), *El Partido Liberal* (Mexiko). 20. januára prichádza do Venezuely, kde zakladá časopis *Revista Venezolana*, z ktorého však vydal len dve čísla. Zaskočený pomermi v krajine¹⁰ sa vracia do New Yorku.

Dňa 30. novembra 1887 založil Výkonnú komisiu (Comisión Ejecutiva), ktorá sa zaoberala riadením organizačných aktivít revolucionárov. Martí bol následne zvolený za jej prezidenta. Okrem vnútorných problémov hnutia nezávislosti v tomto období s veľkými obavami začína sledovať expanzívne snahy Spojených štátov. Jeho starosti o postavenie prípadnej novej republiky v zahraničnopolitickom rámci potvrdili návrhy a stratégie prezentované na Medzinárodnej americkej konferencii (Conferecia Internacional Americana) a na Medzinárodnej americkej menovej komisii (Comisión Monetaria Internacional Americana). Na oboch podujatiach sa Martí aktívne zúčastnil a vo svojom prejave otvorene poukázal na hroziace imperialistické nebezpečenstvo, ktoré sa vznášalo nad Latinskou Amerikou.

Popri nových revolučných aktivitách pracuje Martí na viacerých textoch, ktoré budú mať neskôr dosah na ďalšie udalosti na Kube, ba dokonca v Latinskej Amerike. V januári 1891 sa v *El Partido Liberal* v Mexiku objavuje esej s názvom *Nuestra América* (Naša Amerika), ktorá sa v súčasnosti pokladá za ústredné Martího dielo. Následne v tom istom roku uverejňuje ďalšie významnú stať, ktorá nesie výstižný názov *Con todos y para el bien de todos* (So všetkými a pre dobro všetkých). V tomto diele vysvetľuje základné charakteristiky, ktoré by mali utvárať kubánsku revolúciu.

¹⁰ Martího šokovalo uctievanie militaristických vodcov, ktorí si udržiavali autoritu násilnými metódami.

Prvým politickým výsledkom Martího činnosti sa stalo založenie Kubánskej revolučnej strany (Partido Revolucionario Cubano) v januári roku 1892. Strana vznikla ako široký front boja, v ktorom „revolúcie včerajška“ a „revolúcia dneška“ sa založili na spoločnom programe. Ten zostavil samotný Martí pod názvom *Bases y Estatutos del Partido Revolucionario Cubano* (Základy a stanovky Kubánskej revolučnej strany). Martí neúnavne pracoval na konsolidácii strany. Svoje ideály o jednote a zmierení šíril prostredníctvom oficiálneho časopisu hnutia *Patria* (Vlast'). Z dôvodu politických podmienok na Kube sa sídlom redakcie časopisu stal New York. Jeho prvé číslo vyšlo 14. marca 1892 a až do decembra roku 1898 vychádzali v periodiku dôležité články formujúce národné povedomie Kubáncov. Nová strana reagovala na priepasti medzi militaristami a civilistami vnútri hnutia zvolením dvoch vodcov, každého pre jednu skupinu bojovníkov. Ich veliteľmi sa stali generál Máximo Gómez a José Martí.

V rokoch 1893 – 1894 cestoval Martí po viacerých krajinách kontinentu a mestách Spojených štátov. Spolu s hlavnými predstaviteľmi niekdajšej desaťročnej vojny zhromažďoval nové zdroje pre ozbrojený boj. Počas týchto rokov prípravy sa však Martí trýznil ideou, že akékoľvek nedorozumenie alebo čo i len jedna veta formulovaná rozjímavo a načrtávajúca otázky, ktoré sa v procese tvorby boja vynárali, by mohla otvoriť staré rany z neúspechov oboch predošlých pokusov o nezávislosť. V tomto vnútornom napätí sa neustále usiloval prepojiť agitačnú politickú prácu s ideologickým objasňovaním cieľov revolučného hnutia. V roku 1894 sa urýchlili prípravy plánu „*Fernandina*“ (Plan Fernandina), ktorého obsahom bola nová ašpirácia na vyvolanie krátkej vojny za nezávislosť bez veľkých strát a ničivých dôsledkov pre kubánske obyvateľstvo. Dňa 8. decembra Martí spoločne s plukovníkmi Mayía Rodríguezom (v zastúpení za Máxima Gómeza) a Enrique Collazom (v zastúpení vlastencov na ostrove) upresnili plán získania ostrova. Plán „*Fernandina*“ bol však ešte pred jeho uskutočnením odhalený a lode, na ktorých sa mali bojovníci prepraviť na Kubu, boli zabavené. Pre celé hnutie nezávislosti to znamenalo obrovský neúspech, no napriek tomu, napriek ďalším neblahým dôsledkom odhalenia a represii voči niektorým členom hnutia, sa Martí rozhodol pokračovať v organizovaní ozbrojenej vzbury. Našiel podporu aj u hlavných vojenských vodcov, a tak 29. januára 1895 spolu s Mayiom a Collazom podpísal nový poriadok povstania a poslal ho Juanovi Gualbertovi Gómezovi na posúdenie. Ihneď odišiel z New Yorku do Montecristi v Dominikánskej republike, kde ho čakal Gómez, s ktorým 25. marca 1895 napísal dokument známy ako *Manifiesto de Montecristi* (Manifest z Montecristi), ktorý obsahoval program novej vojny. Oba vodcovia sa vylodili 11. apríla 1895 na Kube v Playitas de Cajobabo v Baracoa. Tri dni po vylodení nadviazali styky s miestnou gerilovou skupinou, vedenou Félixom Ruenesom. Generáli spojení pod velením Gómeza sa rozhodli Martímu za jeho zásluhy v boji a preukázané služby vlasti udeliť hodnosť vyššieho generála. Dňa 28. apríla 1895 v tábore Vuelta Corta v Guantanáme spolu s Gómezem podpisuje Martí dokument *Política de Guerra* (Politika vojny) a následne 14. mája 1895 posledný z organizačných dokumentov vojny *Circular a los jefes y oficiales del Ejército Libertador* (Obežník vodcom a dôstojníkom oslobodeneckej armády). Podľa stanovených plánov sa mali jednotky presúvať z východnej provincie na západ a postupne obsadzovať a oslobodzovať územie Kuby. Pri tomto postupe v Dos Ríos v blízkosti Palma Soriano bol pri strete so španielskou kolónou Martí zasiahnutý troma smrteľnými výstrelmi. Jeho pozostatky boli pochované 27. mája 1895 vo výklenku č. 134 južnej galérie cintorína Santa Ifigenia v Santiagu de Cuba.

Vojna za nezávislosť ostrova sa skončila úspešne v roku 1898. Z jej samotného priebehu ako aj z neskoršieho formovania novej republiky bolo zjavné, že Martího obavy z imperialistickej hrozby USA sa naplnili. Vstup USA do vojny za nezávislosť Kuby proti španielskej korune bol deklaráciou mocenských záujmov hegemóna tohto regiónu. Tie potvrdil tzv. Plattov dodatok v ústave novej Kubánskej republiky z roku 1902, ktorý zabezpečoval právo USA kedykoľvek na ostrov intervenovať a vmiešavať sa do vnútorných záležitostí krajiny.¹¹ Nasledujúce desaťročia potvrdzujú vykorisťovanie Kuby severným susedom a otvárajú priestor na rozvíjanie a inšpirácie Martího myslenia, ktoré napokon našlo uplatnenie v roku 1953, keď sa jeho pamiatkou a odkazom motivovali mladí revolucionári na čele s Fidelom Castrom.

José Martí prežíva nielen vďaka Kubánskej revolúcii, ale vďaka mnohým myšlienkam, ktoré nachádzajú uplatnenie aj neskôr. Na druhej strane je tu tiež nezanedbateľný aspekt spôsobu, akým sa Martí vyjadroval. Jeho básnické umenie a vzletné texty, ktoré sa viac ako filozofickým traktátom podobajú oslavným spevom s nepopierateľným pozitívnym nábojom, inšpirujú dodnes početné hnutia sociálnych bojov Latinskej Ameriky či dokonca v súčasnom globalizovanom svete prenikajú ďaleko za hranice tohto regiónu. Ako napokon poukazuje Roberto Fernández Retamar, Martí je prvým hlasom toho, čo dnes nazývame tretí svet.¹²

2. Naša Amerika

Časové ukotvenie života José Martího na konci 19. storočia mu umožnilo reflektovať búrlivé dejiny svojho kontinentu zmietaného vo vojnách za nezávislosť. Storočie plné krvavých bojov, entuziazmu zo vzniku nových republík a národnej hrdosti mladých štátov, no zároveň mnohé negatívne stránky týchto spoločností, ktoré vyrastali v útrobach vzniknutých republík a ktoré mali dosah na ich ďalší vývoj, rezonujú v diele José Martího jedinečným spôsobom. José Martí pochádzal z krajiny, ktorá v danej epoche ešte spadala pod koloniálnu nadvládu Španielska. Hoc nadšený republikánskym zriadením a nezávislosťou Kuby mohol s odstupom času sledovať opustenie mnohých ideálov revolúcií nezávislosti v bratských krajinách a neokoloniálne politické a ekonomické vplyvy severného suseda. A tak v jeho diele objavujeme viaceré línie uvažovania revolucionárov za nezávislosť z 19. storočia, ktoré budú v Martího uchopení presahovať svoju dobu. V tvorbe José Martího a v jeho celoživotnom praktickom snažení našli svoje útočisko sny Manuela Sáenz a Simóna Bolívara o spoločnej nezávislej a jednotnej Amerike. Revolučný boj pretavený do literárnej, filozofickej, politickej podoby je pokračovaním bojov, ktoré sa začali už na konci 18. storočia indiánskym povstaním Tupaca Amaru II. a masívne pokračovali v Bolívii, Kolumbii, Mexiku, až sa rozšírili na celý juhoamerický kontinent. V tradícii San Martína, Antonie Nava Catalán, Manuela Sáenz a Simóna Bolívara vystupuje na konci 19. storočia José Martí ako vedúca kultúrna a politická osobnosť hnutia za nezávislosť Kuby. Ústredná črta Martího diela, ku ktorej sa má potrebu v rôznych aspektoch celý život vracáť, je zrejme z vývoja

¹¹ Spomínaná smernica, ktorá zostala v platnosti do roku 1934, stanovovala, že ostrovná vláda nesmie priznať zvláštne práva alebo privilégia iným národom ani prijímať pôžičky presahujúce jej predvídateľné platobné možnosti. Okrem iného dodatok predpokladal uznanie všetkých zákonov vydaných vojenskou okupačnou správou a ukladal Washingtonu za úlohu intervenovať v prospech zachovania kubánskej nezávislosti „života, slobody a majetku“ a v záujme zachovania stabilnej vlády (TRENTO, A.: Castro a Kuba. Od revolúcie k dnešku. Praha : KMa 2006, s. 13).

¹² RETAMAR, R.F.: Martí en su (tercer) mundo. In: *Ensayo de otro mundo*, La Habana, 1967, s. 19 – 60.

historických udalostí kontinentu, no zároveň vyplýva z Martího vlastných skúseností. V jeho diele nachádzame syntézu línií uvažovania revolucionárov 19. storočia, ktorá zároveň prestupuje aktuálnu realitu, keď anticipuje mnohé črty spoločností hispánskych republík Latinskej Ameriky v nasledujúcich desaťročiach 20. storočia.

Základné smery politického myslenia José Martího sa črtajú už v esejach *Guatemala* a *La riqueza de Guatemala*, ktoré vznikli počas jeho ročného (1877 – 1878) pobytu v Guatemale. Martí sa v týchto textoch profiluje ako mladý progresívny autor, a to nielen obsahom prác, ale aj ich formou. Prestupuje realie svojej súčasnosti, aby aktualizoval historické problémy krajiny a aby poukázal na kľúčové otázky spoločnosti. Martí vychádza z tvrdenia, že podrobenie Ameriky Španielmi bolo možné na základe nejednotnosti medzi vládncami vrstvami domorodých obyvateľov práve v čase príchodu Španielov. Tí vedeli nejednotnosť Indiánov využiť na dosiahnutie svojich dobyvateľských cieľov. Z konštatovania tejto historickej situácie vyvodzuje Martí hlavnú tému celého svojho diela – jednotu Ameriky. Národy Latinskej Ameriky sa podľa Martího môžu zachrániť len skrz jednotu. Rovnako táto základná črta bude prítomná v Martího úvahách o revolúcii. Jednota ľudu a jednota národov hispánskej Ameriky je nevyhnutná pre revolučný boj, pre oslobodenie sa z jarma koloniálnej nadvlády a budovania vlastných dejín a identity amerických republík. Téza o jednotnosti Latinskej Ameriky rezonuje už v bolívarovských snahách, no nachádza plné rozvinutie až v Martího diele. Požiadavka jednoty v sebe obsahuje ďalšie dôležité aspekty prejavujúce sa v širokom spektre Martího tvorby. Prestupuje úvahami o novej spoločnosti, revolúcii, no tiež v neposlednom rade poukazuje na negatívne spoločenské a kultúrne aspekty celého regiónu.

Ak chce Martí hovoriť o jednote ľudu, vie, že musí jasne odmietnuť rasovú a etnickú nadradenosť, ktorá sa práve v týchto zmiešaných spoločnostiach vyskytovala vo veľkej miere. Vznik nových republík rasizmus neodstránil, práve naopak, nové spoločenské a ekonomické vzťahy ešte väčšmi vyhrotili etnické a rasové rozdiely. Martí, ktorého tendenciou je zmierňovať rozdiely a nachádzať prieniky medzi viacerými myšlienkovými aj politickými prúdmi v záujme dosiahnutia nevyhnutnej jednoty Ameriky, v duchu tradície humanizmu tvrdí, že „*niet rasovej nenávisti, pretože niet rás. (...) Rovnaká a večná duša pramení v telách rozličných foriem a farieb. Hreší proti ľudskosti, kto podporuje a propaguje protichodnosť a nenávisť rás.*“¹³ Rozdelenie a medziľudská nevráživosť sú dedičstvom koloniálneho panstva a otroctva. Martí neskôr zdôrazňuje: „*Na Kube sú dnes už Kubánci jednej i druhej farby. Spoločne dosahujú uznanie v oslobodeneckej vojne a v práci a navždy zabudli na nenávisť, s ktorou ich rozdeľovalo otroctvo.*“¹⁴ V spise, ktorý nesie príznačný názov *Con todos y para el bien de todos* (So všetkými a pre dobro všetkých) vyzýva na ukončenie nevráživosti medzi ľuďmi, ktoré je nevyhnutné na dosiahnutie „*víťaznej lásky so všetkými a pre dobro všetkých*“. Kritizuje rasizmus niektorých skupín obyvateľstva, ktoré hľadeli na čiernych obyvateľov s pohrdaním. Zároveň upozorňuje na nebezpečenstvo cieleného roznecovania rasovej nenávisti, pretože práve tá generuje nejednotnosť, a tým oslabuje a triešti revolučný boj. „*Čierny Kubánek nemá na Kube školu hnevu. (...) na jeho bedrách bola republika v bezpečí a on ju nikdy neohrozoval. Len tí, ktorí černochoa nenávidia, vidia v černochovi nenávisť; a taktiež tí, ktorí sú ochotní špekulovať s podobným nepodloženým strachom, aby touto nechutnou činnosťou zviazali ruky, ktoré by sa mohli zdvihnúť*“

¹³ MARTÍ, J.: *Nuestra América*. In: *Nuestra América*. Caracas : Biblioteca Ayacucho, 2005, s. 38.

¹⁴ MARTÍ, J.: Manifest z Montecristi. In: *Moje Amerika*. Praha : Odeon, 1985, s. 291.

a vyhnat' z kubánskej zeme ničivého okupanta. "15 Maximálnou snahou Martího je teda integrácia všetkých Kubáncov pod záštitou vzájomného ľudského rešpektu, ktorý by mal podľa neho byť najvyššou normou novej republiky. „*Chcem, aby prvý zákon našej republiky bola úcta Kubáncov k plnej dôstojnosti človeka. Vo vlastnej tvári musí každý skutočný človek cítiť ranu, ktorú utríži tvár ktoréhokoľvek človeka.*“16

Nie sú to však len čierni obyvatelia alebo mestici, ktorí znášajú ponižovanie a pohrdanie v spoločnosti. V neposlednom rade ide o indiánov – potomkov pôvodného obyvateľstva amerického kontinentu. Ich dehonestácia sa neprejavuje len v spoločenskom postavení, reálnych možnostiach uplatniť sa, ekonomických bariérach, ale tiež v odsúvaní kultúrnych hodnôt a tradícií pôvodných latinskoamerických spoločností. Spolu s odmietnutím rasizmu tak Martí zdôrazňuje práve indiánsku otázku, ktorej mladé národy Ameriky čelia už od čias podrobenia. Útlak indiánov je pre Martího jedným z najsmutnejších dôsledkov koloniálnej dominancie. Indiáni boli vnímaní ako zver, a preto „oživiť v nich človeka, ktorého nosia vo svojom vnútri, musí byť prvou úlohou všetkých, ktorí aspirujú na slobodnú vlasť“17. Táto myšlienka je prehĺbená v eseji *La riqueza de Guatemala* (Bohatstvo Guatemaly), v ktorej Martí zväzuje budúcnosť americkej revolúcie s indiánskou rasou. „*Najlepšia revolúcia bude tá, ktorá sa urobí so svojhlavým a tradicionalistickým duchom indiánov.*“18 Pravdivá revolúcia sa teda musí zrodiť z indiánskej masy, pretože to je práve ona, na ktorej bola najviac urazená americká dôstojnosť, a tak práve ona má najväčšie právo uplatňovať požiadavku na nové životné podmienky.

Identita mladých Američanov je v tomto období zahmlená koloniálnym dedičstvom. Či už ide o tú alebo onú skupinu obyvateľstva, jednou z kľúčových otázok, pred ktorou mladý Američan na konci 19. storočia stojí, je nepochybne otázka : Čo je Amerika? Čo je americké? K čomu sa má hlásiť nová republika oslobodená z koloniálnej nadvlády španielskej koruny? Má sa navrátiť k pôvodným tradičným hodnotám indiánskych civilizácií, pokračovať v proeurópsky orientovanej kultúrnej línii alebo nebudaj velebiť iné tradície silnejších krajín? Čo znamená hovoriť o „našej Amerike“? Aká je pre Američanov nových republík tá „ich Amerika“? Aká je Martího Amerika, ktorá vstúpi do 20. storočia?

Na rozriešenie tejto zásadnej otázky sa Martí musí vrátiť k hodnoteniu tendencií v latinskoamerickom spoločenskom prostredí. Jednou z nich je presadzovanie importovaných kultúrnych vplyvov, ktoré sú oficiálnymi kruhmi uznávané a podporované. Filozofia, kultúra, literatúra chce mať za každú cenu európsku tvár, chce sa podobáť svojim vzorom na starom kontinente. V tomto duchu je postavená skladba a obsah výučby na vysokých školách, v tomto duchu sa vydávajú časopisy či píšú knihy. Dejiny filozofie sú výlučne dejinami európskej filozofie. Filozofia a literatúra preberá cudzie obsahy i formy. Podľa Martího však filozofia musí uznať mnohosť pôvodných miest vzniku, mnohosť čŕt a charakterov, ktoré nemajú monopolný grécko-latinský základ. Martí konštatuje, že filozofia nevznikla na Západe, ale na Východe. Prisudzuje rovnakú

15 Tamže, s. 292.

16 MARTÍ, J.: Con todos y para el bien de todos. In: *Obras completas Vol. 4, Política y Revolución IV*. La Habana : Editorial de Ciencias Sociales, 1991, s. 270.

17 MARTÍ, J.: Guatemala. In: *Obras completas, Vol. 7, Nuestra América II*. La Habana : Editorial de Ciencias Sociales, 1991, s. 157.

18 MARTÍ, J.: Reflexiones. In: *Obras completas, Vol. 7, Nuestra América II*. La Habana : Editorial de Ciencias Sociales, 1991, s. 163.

vážnosť formám myslenia, ktoré sa rozvíjali v Indii, Číne, Perzii, Egypte atď.¹⁹ Z tohto tvrdenia vyplýva kritika univerzalizmu európskej filozofie a zároveň tiež téza, že filozofická reflexia je možná aj bez zväzku s európskou lokalizáciou. Tým pripravuje pôdu pre vlastnú perspektívu latinskoamerickéj filozofie, ktorá by mala relevantné postavenie v spektre iných myšlienkových tradícií. Latinskoamerická filozofia by mala byť odlišná od európskej, nemala by byť učenou záležitosťou, ale žitou praxou. V súvislosti s touto filozofickou perspektívou, poukazuje Martí i na negatívne stránky samotnej európskej filozofie 19. storočia, keď odmieta jej špekulatívny vývoj, v ktorom prevažuje schopnosť uvažovať ignorujúc históriu. Exemplárny príklad takéhoto typu myslenia nachádza v prípade rozvoja nemeckého idealizmu. Podľa Martího podobný druh myšlienkového hnutia je výtvorom odcudzeného a osamoteného subjektu stojaceho mimo sveta a dejín.²⁰ Filozofia podľa Martího musí vteľovať históriu a jej reflexiu. Jediný spôsob nápravy filozofie uzatvorenej do seba tkvie v orientácii na praktickú cestu spoločenského úžitku. Voči racionalistickej redukcii rozumu, ktorá je preňho stelesnená v abstraktnej metafyzike, obhajuje Martí otvorený rozum, ktorý sprevádza človeka na jeho ceste až k poznaniu univerza. Človek by sa nemal obmedzovať na „otroka poznaného“, ale mal by používať svoj rozum autonómne.²¹ Autonómia rozumu je vždy ukotvená vo väčšom horizonte, kde je zrejmé, že racionalita sa môže potvrdiť vo forme rešpektu a rozpoznania iných foriem vedenia a iných foriem reality možno nevyjadrených v logických konceptoch. Martího vzťah k filozofii je preto často považovaný za transformatívny. V prvom okamihu sa vyjadruje v revízii prepojenia medzi filozofiou a históriou.²² Martí sa zaujíma o typ myslenia, v ktorom teoretická reflexia nie je oddelená od žitej reality. Preto väčšmi ako dejiny filozofie ho bude zaujímať funkcia filozofie a jej vplyv na dejiny a život človeka. Martí presadzuje filozofiu, ktorá by bola schopná zasiahnuť do reálnych spoločenských a kultúrnych procesov. Vzťah k tradičnej filozofii je preňho vzťahom rozpoznávania, pretože v ňom sa rozlíši medzi filozofiou, ktorá reprodukuje svoje dejiny, a tak stráca kontakt s dejinami ľudstva, a filozofiou, ktorá sa naplňa ako veda uvažujúca o tom, „kadiaľ kráča ľudský život a ako ho filozofia ovplyvňuje.“²³ Martí tak rozlišuje dva druhy filozofie. Prvou je filozofia „katedrových múmií“, erudovaných učencov, ktorí reprodukovujú myslenie a stavajúc sa na okraj svojich časov pritom strácajú rytmus života. Druhou je filozofia, ktorá pozostáva z tých, čo tvoria, vynachádzajú riešenia problémov, ktoré nastoľujú dejiny. Martí sa hlási práve k tomuto typu filozofie, keď vyhlasuje, že „reprodukovať nie je tvoriť“ a že práve „tvoriť je úlohou človeka“.²⁴ Filozofia tak musí opustiť celú svojej vlastnej tradície a oslobodiť sa od všetkého, čo jej v minulosti bránilo vykonávať funkciu dosahovania spoločenského prospechu. V zmysle martíovského myslenia a historického ukotvenia je tento aspekt úzko spojený s funkciou oslobodzovania. Toto požaduje premenu filozofie na takú, ktorá bude explicitne

¹⁹ MARTÍ, J.: Filosofía. In: *Obras completas, Vol. 19, Viajes/Diarios/Crónicas/Juicios*. La Habana : Editorial de Ciencias Sociales, 1991, s. 359.

²⁰ MARTÍ, J.: Cuadernos de Apuntes, Cuaderno No. 2. In: *Obras completas, Vol. 21, Cuadernos de Apuntes*. La Habana : Editorial de Ciencias Sociales, 1991, s. 75.

²¹ MARTÍ, J.: Fragmentos. In: *Obras completas, Vol. 22, Fragmentos*. La Habana : Editorial de Ciencias Sociales 1991, s. 52.

²² FORNET-BETANCOURT, R.: El pensamiento de José Martí. In: *Ensayistas*, 20.8. 2016 (online). Dostupné na: <http://www.ensayistas.org/filosofos/cuba/marti/marti8.htm>

²³ MARTÍ, J.: Louisa May Alcott I. In: *Obras completas, Vol. 13, En los Estados Unidos*. La Habana : Editorial de Ciencias Sociales, 1991, s. 193.

²⁴ MARTÍ, J.: Fiesta de la Liga de Propiedad Literaria, El Partido Liberal 1888. In: *Obras completas, Vol 11, Escenas norteamericanas III*. La Habana : Editorial de Ciencias Sociales, 1991, s. 370.

zameraná na konanie s dosahom na formovanie reality. Ide o filozofiu orientovanú na princíp, že „vedenie je riešenie“.²⁵ Filozofia je vždy tvorená v určitom čase a kontexte. Martí tak bude presadzovať projekt akejsi latinskoamerickej filozofie alebo – ako sa zvykne uvádzať – filozofie „nuestra-americana“ (naša-americká), ktorá bude reagovať na historicky špecifické problémy a požiadavky amerického kontinentu. Smerovanie tejto filozofie ukladajú naliehania národov, ktoré ešte hľadajú organizáciu slobody a spravodlivosti. Treba teda vytvoriť nový filozofický koncept. Filozofiu prepojenú s praxou, filozofiu, ktorá bude v kontakte s človekom, jeho životom a potrebami. Len takáto filozofia bude efektívna a prospešná spoločnosti. Tento pohľad sa, samozrejme, prejavuje aj v hodnotení iných kultúrnych oblastí, ako je veda, umenie či literatúra. Ako píše, „literatúra našich čias nie je efektívna, lebo nie je vyjadrením našich čias... Musíme vniesť novú krv do literatúry.“²⁶

Martího filozofickým postojom nie je len snaha hľadať možnosti alternatívneho spôsobu filozofovania alebo umeleckej tvorby, ale priamo tvorba a teda zavádzanie takejto filozofie a literatúry v praxi. Práve inovátorstvo Martího prístupu dnes nezriedka vyvoláva potrebu mnohých autorov pýtať sa, či bol vôbec Martí filozofom.²⁷ Bol skôr básnikom? Esejistom? Revolucionárom? Politikom? Azda nič nie je protichodnejšie so samotným uvažovaním José Martího, ako takýto diskurz o jeho diele. Martí sa neprofiloval vyhranene ako filozof alebo literát, či politik, jeho dielo je výpoveďou celostného človeka, ktorého presadzoval a na ktorého tvorivý potenciál celý život poukazoval. Jednota, o ktorej hovoril v súvislosti s revolúciou, v súvislosti s latinsko-americkou históriou a ktorú považoval za nevyhnutnú pre prežitie, sa pretavila i do samotnej autorovej tvorby a vnímania kultúrneho spektra spoločnosti. Martí nerozlišuje medzi filozofiou, literatúrou, vedou, umením, ale hľadá prieniky, spája rôznorodé formy vyjadrenia jedného obsahu, ktorým je dosiahnutie oslobodenia človeka (v kontexte revolúcií nezávislosti, no i v širšom kontexte ľudskej realizácie v spoločnosti). Idea jednoty prestupuje sociálnu a politickú oblasť jeho myslenia, no je prítomná i vo formách vyjadrenia a chápania kultúry. V neposlednom rade sa prejavuje v ponímaní prínosu človeka do kultúry ako takej bez ohľadu na jeho zameranie, farbu pleti či národnosť. „Prichádzam zo všetkých strán a zase na všetky strany odchádzam: Umením som medzi umeniami. Medzi horami, horou som.“²⁸ píše Martí. Považuje všetky spôsoby vyjadrenia za jednotné, vzájomne sa prelínajúce, komunikujúce a vysielajúce rovnaký odkaz daný potrebami spoločnosti. „Celý jedinečný proces (oslobodenia) je zviazaný v nerozlučnej jednote citu a rozumu, vedy a vedomia.“²⁹ Samotné Martího práce nie sú formálne tradičnými filozofickými traktátmi, aké prevzali i v Latinskej Amerike podľa európskeho vzoru. Jeho tvorba je literárna, poetická, esejistická, so širokým záberom výrazových prostriedkov a foriem vyjadrenia. Ako poukazuje Carolina Veloso Costa a Wellington Freire Machado, Martího idea

²⁵ MARTÍ, J.: Respeto a nuestra América. La América, Nueva York, agosto 1883. In: *Obras completas, Vol. 6 Nuestra América I*. La Habana : Editorial de Ciencias Sociales, 1991, s. 18.

²⁶ MARTÍ, J.: Páez. El Porvenir, Nueva York 11 junio 1890. In: *Obras completas, Vol. 8, Nuestra América III*. La Habana : Editorial de Ciencias Sociales, 1991, s. 222.

²⁷ Medzi snahy rozvíjať diskurz o vzťahu Martího a filozofie patria napríklad práce R. Catalá : *Martí y el espiritualismo* (La Habana 1946); A. Concheso: *José Martí : filósofo* (Ibero-Amerikanosches Archiv 11 (1937 – 1938) 107 – 120; W. Fernández: *Martí y la filosofía* (Miami 1974) a iné.

²⁸ MARTÍ, J.: Versos sencillos. I. Yo soy un hombre sincero. In: *Obras completas, Vol. 16, Poesía I*. La Habana : Editorial de Ciencias Sociales, 1991, s. 63.

²⁹ PUPO, R.: José Martí: autoconciencia, transcendencia y contemporaneidad. In: *Revista Ciencias Sociales*, No. 3, La Habana, 1995, s. 13.

slobody šla ďalej, až za kubánsku realitu. Prejavila sa v jeho veršoch, v jeho kompozíciách.³⁰ V tomto duchu píše i Ana María Marqeo o modernizme Latinskej Ameriky: „*Hispanoamerický modernizmus odvodzuje svoje meno od kultu onoho moderného, čo prevláda do konca XIX. storočia. Byť moderný znamená byť nový, odlišný, netradičný, teda renovačný. Byť moderným mu (Martímu) pomáha hľadať svoju cestu ako nezávislú kultúrnu entitu. Politická nezávislosť sa esteticky prekladá v potrebu nezávislosti umeleckej a kultúrnej.*“³¹ Azda najciteľnejšie je Martího prejav badateľný v básnickej zbierke *Versos sencillos* (Jednoduché verše) z roku 1891. Literatúra sa tu spája so spevom za slobodu a spravodlivosť, znovupotvrdzujúc skutočnosť výrazu, ktorý inšpiroval moderného básnika. Vo *Versos sencillos* nachádzame vzťah medzi literatúrou a revolúciou, rovnako ako niektoré prvky vlastných Martího skúseností. Je to dielo vychádzajúce zo srdca, úprimnosti básnika, ktorý prehovára skrz krátke verše. Básne José Martího sa rodia z jeho vlastného prežívania, aby slúžili jeho realite a realite Kuby. Môžeme dokonca pozorovať tri reality zbiehajúce sa v jednej: realita problému nielen Kuby, ale celého kontinentu.³² Napokon rok po publikovaní *Versos sencillos* Martí zakladá Revolučnú stranu Kuby (Partido Revolucionario Cubano). Táto mimoliterárna informácia len potvrdzuje podstatu modernistickej martíovskej poézie, ktorá sa inšpirovala v jeho túžbe po slobode a spravodlivosti.

Otázky identity Latinskej Ameriky, jej kultúrnej tváre a smerovania, filozofických tradícií i negatívnych spoločenských aspektov, zamedzujúcich ďalší rozvoj, vrcholia v Martího najslávnejšej eseji *Nuestra América* (Naša Amerika). Táto esej bola publikovaná v *La Revista Ilustrada de Nueva York* v Spojených štátoch 10. januára 1891 a následne 30. januára 1891 v *El Partido Liberal* v Mexiku. V texte Martí manifestuje svoj postoj k realite Latinskej Ameriky, zameriavajúc sa na základy nových formujúcich sa spoločností a otvárajúc niektoré kľúčové spoločenské otázky svojej doby. Východiskom Martího konceptu je tvrdenie, že „*ani európska kniha, ani yankeeovská kniha neposkytujú kľúč k hispanoamerickej hádanke*“.³³ Je potreba projektovať konštruktívnu alternatívu myslenia, ktorá ide po svojej vlastnej zemi, ktorá hľadá v tradíciách a kultúrach národov kontexty ich zdrojov a odtiaľ musí vychádzať a artikulovať sa. Tento postoj má svoje praktické dôvody, ktoré nachádza Martí v politickej oblasti, keď sa zmieňuje o spôsobe vládnutia: „*(...) tam, kde sa vládne, musí sa dať pozor, aby sa vládlo dobre; a dobrý vládca v Amerike nie je ten, čo vie, ako vládne Nemec alebo Francúz, ale ten, čo vie, z akých prvkov sa skladá jeho krajina a ako môže viesť ľud vospolok, aby metódami a inštitúciami zrodenými v tejto istej krajine prišiel k onomu žiaducemu stavu, kde sa ľudia vzájomne poznajú a vyvíjajú svoju činnosť, kde využívajú všetci hojnosť, ktorú príroda poskytla celému národu, ktorú zúrodňujú svojou prácou a obhajujú svojimi životmi. Vláda musí vychádzať zo samotnej krajiny. Jej duch musí zodpovedať duchu krajiny. Forma vlády musí byť v zhode s jej usporiadaním.*“³⁴ Riešenie problému spojeného s cudzími vplyvmi aj v otázkach vládnutia a podoby budúcej spoločnosti vidí Martí v reforme obsahu výučby univerzít: „*(...) ako môžu vyjsť z univerzity vládcovia, keď niet v Amerike univerzity, kde by sa vyučovali základy umenia vládnuť, ktoré je analýzou oso-*

³⁰ COSTA, C. V., MACHADO, W. F.: *José Martí: Crítica Social en el siglo XIX*. 10. 8. 2016 (online). Dostupné na www.bocc.ubi.pt

³¹ MARQUEO, A. M.: *Lengua y literatura: Literaturas hispánicas*. Ciudad de México : Limusa, 2005, s. 98, 99.

³² COSTA, C. V., MACHADO, W. F.: *José Martí: crítica social en el siglo XIX*. 10. 8. 2016 (online). Dostupné na www.bocc.ubi.pt

³³ MARTÍ, J.: *Nuestra América*. In: *Nuestra América*. Caracas : Biblioteca Ayacucho, 2005, s. 36.

³⁴ Tamže.

bitých prvkov národov Ameriky? Udivení mladí to odchádzajú riešiť do sveta s yankeeovskými alebo francúzskymi okuliarmi a aspirujú viesť národ, ktorý nepoznajú. (...) Do novín, na katedru, na akadémiu sa musí zaviesť štúdium reálnych faktorov krajiny, v ktorej sa žije. (...) Riešenie problému po poznaní jeho podstaty je jednoduchšie ako jeho riešenie bez tohto poznania. (...) Poznať znamená riešiť. Poznať krajinu a riadiť ju v súlade s týmto poznaním je jediný spôsob, ako ju oslobodiť od tyranie. Európska univerzita musí ustúpiť pred univerzitou americkou. Dejiny Ameriky od Inkov po súčasnosť sa musí vyučovať podrobne, aj keď sa nebude učiť dejinám gréckych archontov. Naše Grécko má prednosť pred Gréckom, čo nie je naše. Je nám potrebné. Národní politici musia nahradiť politiky cudzie.“³⁵

V eseji *Nuestra América* sa Amerika odvodzuje od nej samotnej, vychádza z jej vlastných základov, ale tiež zo zdedených problémov. „(...) myslenie začína byť americké. Mladí Američania si vyhrňajú rukávy až po lakty, ponárajú si ruky do cesta a dávajú mu kysnúť kvasom svojho potu. Chápu, že sa napodobňujú a že riešením je tvoriť. Tvoríť je heslo budúcej generácie.“³⁶ Jeho uvažovanie o Amerike by však bolo úzkoprsé považovať za provinčné a uzavreté len pre tento región sveta. Práve naopak, Martího myslenie má komunikačný charakter. Rozvíja filozofiu z interkultúrnej perspektívy. Martí ani americkú tradíciu neredukuje na jednu jedinu. Jeho filozofický hlas zaznieva z úst černocho, indiánov, mesticov alebo kreolov. Martího *Nuestra América* nemusí byť chápaná len ako odkaz americkému kontinentu. Jeho dôraz na prax a spätosť s historickou realitou, v ktorej sa kultúra vytvára, jeho zameranie sa na emancipáciu človeka a tvorbu otvára cestu smerom von z Ameriky. Martího myslenie je vzťahové, nehľadá predpísanú absolútnu formu, ale spája, harmonizuje a komunikuje všetky formy nazerania historickej reality.

Z dôrazu na tradíciu Latinskej Ameriky a indiánsku skúsenosť je zrejme aj ďalšia podstatná črta Martího prístupu k otázke Latinskej Ameriky, ktorá má hlboké dosahy v neskoršom vývine kubánskych dejín, ale i svetovej situácie. Idea oslobodzovania sa spája s perifériou, s okrajom spoločnosti a tými, ktorí na tomto okraji stoja. Pre Martího marginalizácia istých sociálnych skupín obyvateľstva nie je metafyzickou záležitosťou danou zvonka, ale vlastnosťou historickou, produktom brutálneho a systematického procesu deštrukcie „prirodzených“ prvkov Ameriky. Vysvetľuje, že „Amerika začala trpieť a trpí vyčerpanosťou z prispôbovania medzi odlišnými a nepriateľskými prvkami, ktoré zdedila po despotickej mizernej kolonizácii a importovanými ideami a formami, ktoré v miestnych podmienkach neboli reálne a logickú vládu zdržovali. (...) Boli sme príznakom, s atletickou hrudou, rukami v pästi a čelom dieťaťa. Boli sme maškrou v nohaviciach z Anglicka, parížskej veste, kabáte zo Severnej Ameriky a čapicou zo Španielska. Onemený indián nás obchádzal a potom zamieril do hôr. (...) Ustráchaný černocho medzi vlnami a šelmami vyspieval do noci hudbu svojho srdca. Sám a nepoznaný.“³⁷ Myslieť z okraja znamená vytvárať angažovanú filozofiu, ktorá sa ujíma úlohy prispieť svojím spôsobom k premene historickej reality, konkrétne prispieť k zrušeniu marginalizácie. Martího filozofia je reflexiou, ktorá zasahuje do reálnych procesov. Azda najvýstižnejšie je vyjadrená jeho vlastnými slovami: „Myslieť je slúžiť.“³⁸ Martího myslenie zviazané s nevyhnutnosťou praktickej realizácie sa prejavilo v jeho revolučných úvahách a činoch, ktorými prispel k oslobodeniu Kuby spod

³⁵ Tamže, s. 34.

³⁶ Tamže, s. 37.

³⁷ Tamže, s. 36.

³⁸ Tamže, s. 39.

koloniálnej nadvlády Španielska, no v neposlednom rade tiež k ďalšiemu formovaniu revolučných snáh na Kube a v Latinskej Amerike.

3. Volania po revolúcii

Jednotnosť všetkých Kubáncov, ba celej Latinskej Ameriky má svoj cieľ v revolučnom boji. Heslo „*el pueblo unido jamás será vencido*“ (spojený ľud nikdy neprehrá) býva dodnes opakované pri demonštráciách, štrajkoch alebo protestoch. Akoby nachádzalo svoj pôvod práve v Martího diele, ktoré je nevyhnutne späté s revolučným bojom za nezávislosť Kuby. Revolúcia je praktickým konaním, je riešením, ku ktorému dospievame po poznaní problému. V Martího ponímaní je činom politickým. Revolúcia sa stala osou Martího života, rezonuje v jeho básnickej tvorbe, esejach a napokon ho sprevádza celým životom, v ktorom vyvíjal praktickú snahu realizovať boj za nezávislosť kubánskeho ostrova.

Martí rozvíja futuristické vízie Bolívara a Sáenz o jednotnej Amerike z prvých vojen za nezávislosť, no zároveň zaujíma kritické stanovisko voči mnohým aspektom týchto bojov. Výsledkom dosiahnutia nezávislosti v mnohých krajinách bolo nastolenie autokratických režimov. V tomto bode bude Martí rezervovaný i voči Bolívarovi. Nepopiera význam vojen o nezávislosť a ich predstaviteľov, no revolúciu vníma ako ľudový prejav, ktorý musí v prvom rade vychádzať od utlačovaných. Revolúcia je jednotným prejavom celého ľudu, preto odmieta jej vojenský militaristický charakter. Táto črta sa prejavila i v praktickom Martího konaní, keď sa na istý čas oddelenil od politickej línie hnutia nezávislosti. Martí zdôrazňuje demokratický charakter nastolenej republiky. Ak je cieľom demokratická republika, aj revolúcia musí obsahovať princípy spoločnosti, o ktorej nastolenie sa usiluje. Musí byť teda utváraná ideálmi, ktoré sleduje, a jej štruktúry musia byť ohlásením nového poriadku. Teda nemôže byť vedená autoritársky a číro militaristicky. V tomto bode je dôležitá práve jednotnosť boja, ktorý obsahuje tak militaristické, ako i civilné zložky. Priebeh revolučného boja má mať demokratický charakter, tak ako republika, ktorej cieľom je tento boj.

Martí ako aktívny politik, ktorý reprezentuje záujmy Kuby na dvoch významných politických podujatiach, zakladateľ politickej strany a aktívny verejný činiteľ odmieta v súčasnosti štandardné politické prostriedky sociálnej zmeny. Nikdy nebude zastávať kompromisnícke stanoviská ani neskĺzať k preferovanému reformizmu. Podľa neho je revolúcia jediným možným spôsobom nastolenia zmeny, ktorú nemožno dosiahnuť v daných spoločenských štruktúrach. Toto Martího východisku potvrdzuje pozorovanie udalostí v Španielsku, ako aj na Kube. Oficiálna politická scéna nie je priestorom na presadenie odtrhnutia Kuby od Španielska a nastolenie kubánskej republiky. Revolúcia, hoci používa násilie, nie je činom apolitickým. Násilie otvorene používa i vládny režim. Sám Martí ho nielen sleduje, ale zakúsil ho na vlastnej skúsenosti. Preto použitie násillia v ozbrojenom boji nie je faktor, ktorý by mal z revolúcie robiť stratégiu apolitickú. Práve naopak. Neúspech reformistických hnutí a dohôd revolučných zložiek s vládou v Španielsku posilnila Martího presvedčenie o tom, že nezávislú kubánsku republiku možno dosiahnuť jedine revolučným ozbrojeným bojom. Pritom má tento boj byť vyjadrením širokých utláčaných mas, má vyvierať z okraja spoločnosti a jeho výsledky majú byť reakciou na negatívne dôsledky monarchistickej koloniálnej politiky, ktoré sa podpisujú najmä na životoch farebných obyvateľov Kuby, amerických indiánov a zasahujú celé spoločenské a kultúrne prostredie ostrova. Revolúcia je proces, v ktorom sa kryštalizuje oslobodenie. Nielenže je teda potrebná na dosiahnutie cie-

ľa, ale je to jediná stratégia, ktorá umožní získanie schopnosti byť slobodný. Kultúrna identita Ameriky vyplynie až z jej revolúcie. Americkí mestici, indiáni, černosi v nej nájdu samých seba, mravne sa obrodia a dokážu v novej podobe rehabilitovať aj humanistický odkaz starej Európy. Revolúcia nie je jednoducho len efektívny spôsob dosiahnutia stanoveného cieľa, je to cesta pretvárania, zmeny, ktorá je sama osebe potrebná, pretože formuje novú spoločnosť. „*Vojna (resp. revolúcia nezávislosti) nie je rozmarný pokus o nezávislosť. (...) Je to výsledok uvedomelého rozhodnutia celých ľudí, ktorí si stanovili, že sa znovu tvárou v tvár stretnú so známym nebezpečenstvom, a opierajú sa pritom o skutočnosť a o posilňujúce zoskupenie Kubáncov najrôznejšieho pôvodu, presvedčených o tom, že pri dobývaní slobody sa jednoducho získavajú schopnosti potrebné na jej udržanie ako pri postupnej sklúčenosti.*“³⁹ V tomto bode Martí predchádza mnohých latinskoamerických mysliteľov rozvíjajúcich revolučnú tradíciu. Revolúcia ako proces, ktorý je nevyhnutný pre nastolenie už nie novej formy vlády, ale spoločensko-ekonomického poriadku bude vlastný marxistickým autorom sledujúcim socialistické riešenie. Tieto prúdy sa prihlásia k Martího odkazu vo viacerých smeroch. Nadviažu na jeho myslenie, keď ho aktualizujú na pomery svojej doby.

Dosiahnutie nezávislosti Kuby je pre Martího nevyhnutným krokom k vyhubeniu posledných zvyškov španielskeho kolonializmu. Zároveň má posilniť jednotu mladých hispánsko-amerických republík potrebnú na zadržanie imperialistických⁴⁰ pohnútok Spojených štátov. Martí viackrát upozorňuje na nové formy kolonializmu, ktoré nie sú podľa neho sprievodným javom politiky severného suseda, ale cielene ašpirujú ovládnuť ekonomické a politické prostredie nových amerických republík. Proti týmto snahám Martí otvorene vystupuje v príspevkoch a prejavoch na dvoch amerických konferenciách, na ktorých sa zúčastnil. Ako newyorský korešpondent veľkého argentínskeho periodika *La Nación* pravidelne prispieval fejtónmi a komentármi vo vlastnej rubrike *Escenas Norteamericanas* (Severoamerické obrázky). V jeho článkoch sú zachytené kritické hlasy voči imperialistickým snahám severného suseda, ktoré identifikuje na spomínaných dvoch amerických konferenciách. Severoamerickí delegáti (napríklad štátny tajomník Blaine) sa odvolávali na Monroeovu doktrínu. Tvrdili, že západná pologuľa je svojou zemepisnou polohou predurčená k úzkej spolupráci so Spojenými štátmi. Na základe tohto argumentu sa snažili presadiť jednostranne výhodné návrhy v prospech USA, najmä colnú úniu. Martí vo svojich príspevkoch upozorňoval, že hlasy expanzionizmu v USA nie sú prejavmi jednotlivcov stojacich mimo oficiálnu politiku. Vyjadrujú názory čelných predstaviteľov priemyslu a obchodu, schopných presadiť svoje záujmy i vo federálnych inštitúciách.

Priamo úmerne so vzrastajúcimi ekonomickými záujmami USA v Strednej a Južnej Amerike, eviduje Martí ľahostajnosť mnohých hispánskych Američanov voči danému problému. Uvedomuje si, že táto hrozba v jeho dobe ešte nie je príliš viditeľná, no s predvídavosťou varuje politikov regiónu, apelujúc práve na jednotnosť celej hispánskej Ameriky. Tu zaznieva znova volanie po rozpoznaní Ameriky ako „samej seba“. Hľadanie vlastnej identity vyviera zo vzájomnej kritiky, ktorá je konštruktívna, vedie k pokroku a utvrdzuje jednotu. „*Národy sa musia vzájomne*

³⁹ MARTÍ, J.: Manifest z Montecristi. In: MARTÍ, J.: *Moje Amerika*. Praha : Odeon, 1985, s. 288.

⁴⁰ Martí vo svojich prácach pojem „imperializmus“ nepoužíva. Hovorí o expanzívnych snahách Spojených štátov a o novej hrozbe kolonializmu. Na základe vývoja ekonomickej a politickej situácie v 20. storočí sa aj v prípadoch interpretácie Martího diela tento pojem používa na označenie politických a ekonomických aspektov, pred ktorými Martí vystihol a ktoré na začiatku 20. storočia dostali toto pomenovanie.

kritizovať, pretože kritika je zdravá; ale musia byť jedno telo a jedna myseľ.“⁴¹ Agresívnu expanzívnu politiku Spojených štátov považuje za nové podrobenie Latinskej Ameriky a pokračovanie koloniálnej politiky. Zdôrazňuje pritom kultúrnu odlišnosť hispánskej Ameriky na jednej strane a anglosaskej časti kontinentu na strane druhej. Ako píše, „našej Amerike hrozí možno iné nebezpečenstvo, a nevyplýva samé od seba, ale z rozdielu príčin, metód a záujmov medzi oboma činiteľmi kontinentálneho významu, a nie je ďaleko doba, keď sa k nej so žiadosťou o tesné styky priblíži podnikavý a pribojný národ, ktorý ju nepozná a ktorý ňou opovrhne.“⁴² V eseji *Nuestra América* (Naša Amerika) identifikuje imperialistické pohnútky Spojených štátov na základe neznalosti latinskoamerického kontinentu, jeho kultúry a dejín. V zmysle Martího etického náboja, spočívajúceho v „hľadaní toho lepšieho“, tvrdí, že „najväčším nebezpečenstvom našej Ameriky je pohrdanie veľkého suseda, ktorý ju nepozná; a pretože deň návštevy sa blíži, je nevyhnutne nutné, aby ju sused spoznal, skoro ju spoznal, aby ňou neopovrhoval. Z nevedomosti by na ňu napokon možno hľadel so žiadostivosťou. Z úcty, až by ju spoznal, by od nej odtiahol ruky.“⁴³ V liste Manuelovi Mercadovi, ktorý napísal tesne pred svojou smrťou, niekoľkokrát zdôrazňuje hroziace nebezpečenstvo, dokonca svoj boj za nezávislosť Kuby od Španielska stotožňuje s bojom za zvrchovanosť ostrova i v prípade budúcich imperialistických záujmov Spojených štátov. „(...) Som s tým upovedomený a som odhodlaný to podstúpiť – včas nezávislosťou Kuby zabrániť tomu, aby sa Spojené štáty rozšírili o Antily a nimi posilnené napadli naše americké krajiny. (...) Tie isté menšie verejné povinnosti národov, ako je váš a môj – životne zainteresovaných na tom, zabrániť, aby tamojší imperialisti a Španieli anexiou Kuby otvorili cestu, ktorú je treba zahatať, a ktorú našou krvou zahrazďujeme, cestu pripojenia národov našej Ameriky k rozvrátenému brutálnemu Severu, ktorý nimi pohŕda. (...) Žil som v tom netvorovi a poznám jeho zmysľanie – a môj prak je prakom Davidovým.“⁴⁴

Vízie José Martího sa tragicky naplnili. Už v roku 1895 sa pokúsili Spojené štáty Kubu kúpiť. V roku 1898 americkí politici a vláda Williama McKinleyho pripravovali vojnu, ktorú bez predchádzajúceho vyhlásenia iniciovali. Dňa 18. apríla severoamerický kongres vydal rezolúciu, v ktorej deklaroval právo Kuby byť slobodnou a nezávislou. V rovnakom roku pod zámenkou výbuchu amerického krížnika Maine, zakotveného v havanskom prístave, vstúpili USA do vojny o nezávislosť proti Španielsku. Nerovnováha síl protivníkov viedla k ukončeniu vojny a v decembri roku 1898 bola v Paríži podpísaná mierová zmluva medzi Španielskom a Spojenými štátmi bez toho, aby bol prítomný čo i len jediný zástupca Kuby. Iniciatíva Spojených štátov sledovala vlastné ekonomické záujmy bez zohľadnenia charakteru a požiadaviek bojovníkov za nezávislosť, ktoré sa v druhej polovici 19. storočia profilovali. Charakter krajiny sa zachoval. Najmäjetnejšia trieda Kubáncov preorientovala svoje obchodné styky zo Španielska na Spojené štáty.

Sociálne problémy sa neodstránili zmenou formy vlády, teda dosiahnutím republikánskeho štátneho zriadenia, za ktoré bojoval i Martí. Jeho obavy z pokračovania *conquisty* v novom šate sa naplnili. Vytvorili však priestor pre rozvíjanie ďalšej revolučnej tradície na Kube. Univerzitné reformistické hnutie, iniciované v Argentíne v roku 1918, ktoré sa šírilo americkým kontinentom, si našlo svojich predstaviteľov i na Kube. Práve v tomto období začína narastať popularita José Martího. Tak ako Martí, i mladý študent Julio Antonio Mella pochopil, že na realizovanie

⁴¹ MARTÍ, J.: *Nuestra América*. In: MARTÍ, J.: *Nuestra América*. Caracas : Biblioteca Ayacucho, 2005, s. 38.

⁴² Tamže.

⁴³ Tamže.

⁴⁴ MARTÍ, J.: *Dopis Manuelu Mercadovi z 18. 5. 1895*. In: MARTÍ, J.: *Moje Amerika*. Praha : Odeon, 1985, s. 314.

akademických reforiem musí urobiť sociálnu revolúciu. Martího revolučné myslenie tak oživujú práve zakladatelia prvej Komunistickej strany Kuby (Partido Socialista de Cuba): Julio Antonio Mella a Carlos Baliño v roku 1925. O tri dekády neskôr sa k revolučnému dedičstvu bojov za nezávislosť prihlásil Fidel Castro, ktorý vystaval celý revolučný program na znovuzrození martíovského dedičstva. V Kubánskej revolúcii začatej v roku 1953 neúspešným pokusom o dobytí vojenskej základne Moncada pri Santiagu de Cuba nachádzame mnohé črty vlastného myslenia José Martího. V prvom rade vychádzajú mladí revolucionári z predpokladu, že zmenu nemožno dosiahnuť cestou reforiem v oblasti oficiálnej politickej scény, ale že k zmene stavu na Kube možno dospieť jedine revolučným spôsobom. Ďalšou výraznou črtou je dôraz na odbúranie rasizmu a sociálnych nerovností v krajine. Castrova revolúcia je revolúciou ľudovou, ktorá vychádza z požiadaviek najchudobnejších Kubáncov – pracujúcich, negramotných, vykorisťovaných, a je reakciou na ich potreby. Zároveň má antiimperialistický rozmer, keď sa otvorene stavia proti ekonomickému a politickému vplyvu Spojených štátov na ostrove. V neposlednom rade je nutné spomenúť, že rovnako ako Martí, aj geriloví bojovníci z polovice 20. storočia realizujú vojnu za oslobodenie ostrova s cieľom vteliť prvky novej spoločnosti už do samotného revolučného procesu. Na oslobodených územiach tak vznikajú školy alebo sa ľuďom z najchudobnejších oblastí dostáva zdravotná starostlivosť už počas trvania bojov. Samotný priebeh gerilovej vojny je inšpirovaný Martího plánom vedenia vojny za nezávislosť. „*Priplával som s generálom Máximom Gómezom so štyrmi ďalšími v čelne, v ktorom som počas lejaka na prove vesloval k neznámemu kamennému miestu na našom pobreží; štrnásť dní som sa s puškou vláčil medzi trnami v horách; pri našom pochode sme vyzývali ľudí k povstaniu; cítim, že korene tejto mojej náklonnosti k ľudskému utrpeniu a k spravodlivosti, ktorá ho naprávi, spočívajú v láskavých dušiach; vidiek je nesporné náš, a to do tej miery, že za celý mesiac som len raz počul strelbu, a pri bránach miest buď víťazíme, alebo za nadšenia podobného náboženskému zápalu robíme prehliadku troch tisícov vojakov; pokračujeme v ceste do stredu ostrova, aby som revolúcii, ktorú som rozpútal, odovzdal funkciu, ktorú mi dala emigrácia a ktorá tu bola uznaná (...)*“⁴⁵ Po tejto Martího ceste o šesťdesiat rokov neskôr putuje skupina gerilových bojovníkov v Sierra Maestra. Podobne Castro a ďalší sa z mexického exilu doplavili na lodi *Granma* k východnému pobrežiu ostrova, aby práve stadiaľto po ceste „Apoštola“ realizovali pochod na Havanu. Postupne oslobodzovali územia Kuby, od najnedostupnejších hôr provincie Oriente až po strednú a západnú Kubu.

Ideový zdroj kubánskej revolúcie v Martího myslení je zrejme najmä z jeho dôrazu na jednotu. Tento aspekt uvažovania tiahnucci sa celou Martího tvorbou sa prejavuje plnou mierou v programe hnutia 26. júla a v Kubánskej revolúcii. Ako píše Ernesto Guevara, „*Museli sme uskutočniť dôležitú politickú úlohu (revolúcia), a teda viac ako predtým sa ukázalo, že jednota bola prevládajúcim faktorom revolučného boja. (...) A my musíme ukázať ľudu, že jeho sila nie je vo vyvyšovaní sa jedného nad druhým, ale v poznaní svojich vlastných obmedzení a tiež v poznaní sily jednoty; vo vedomosti, že vždy dvaja popožení veci viac než jeden, a desiat viac ako dvaja, a stovka viac ako desiat, a šesť miliónov viac ako stovka.*“⁴⁶

Armando Hart Dávalos vidí trajektóriu v revolučnom myslení na Kube počínajúc Martím, prechádzajúc Mellom a končiac Castrom. V roku 1868 sa problém nezávislosti spájal so sociálnou otázkou otroctva. V roku 1895 sa začína vzťahovať problém nezávislosti k zemi. V roku

⁴⁵ Tamže, s. 316, 317

⁴⁶ GUEVARA, E.: Las masas en la Revolución Cubana. In: *El pensamiento del Che*. La Habana : Editorial Capitán San Luis, 2000, s. 93, 96.

1925 vyviera potreba boja proti imperialistickej dominancii z problému vlastníctva zeme a bojov za oslobodenie robotníckej triedy, bojom proti buržoáznemu útlaku. V rokoch založenia Komunistickej strany Kuby nebolo možné, aby sa Martího program naplnil. Aby sa tak stalo, muselo prejsť ďalších tridsať rokov. V roku 1953 Fidel Castro stvárňuje program Revolučnej strany Kuby (Partido Revolucionario Cubano) vo svojej obhajovacej reči, publikovanej pod názvom *La historia me absolverá* (Dejiny ma oslobodia). Program z Moncadu bol vo svojej podstate programom martíovskej Revolučnej strany Kuby. Podľa Dávalosa bol tak Martí svojím vplyvom účastný pri založení komunistickej strany. Bol tiež prítomný v národných a antiimperialistických zákonoch Antonia Guiterasu. Bol prítomný na *Granme*, v ilegale a v Sierre, až napokon jeho idey triumfovali 1. januára 1959.⁴⁷

Martího základné línie myslenia, akými sú dôraz na jednotnosť, kultúrnu a spoločenskú autenticnosť, humanizmus v podobe odmietania rasizmu a východisko ukotvené na okraji spoločnosti pri tých najviac utláčaných, nachádza svojho menovateľa v revolúcii. Revolúcia je praktickým konaním, je riešením poznaného problému, o ktorom sa Martí zmieňuje vo svojich esejach. Analogicky povedané, revolúcia je „konaním, ktoré je lepším spôsobom hovorenia“. Martí prehovára celý život prostredníctvom svojich článkov, básní, esejí, až napokon sám napĺňa svoje filozofické presvedčenie v praxi revolučného boja.

4. Martí a marxizmus

V súvislosti s revolučnými udalosťami, ktoré sa odohrávali v Európe a ktoré sa zo starého kontinentu šírili do ďalších častí sveta, nevynímajúc ani Latinskú Ameriku, je prínosné venovať sa otázke vzťahu José Martího k marxizmu. Marxizmus predstavuje myšlienkový prúd, ku ktorému sa ďalšie revolučné aktivity na Kube a v Latinskej Amerike hlásili a ktorý dodnes utvára sociálny boj v tomto regióne. Navyše otázka vzťahu Martího myslenia a marxizmu sa otvorila s prihlásením sa Kubánskej revolúcie k socializmu. Ako teda vnímal José Martí Karla Marxa? Kde možno nájsť prieniky oboch myšlienkových tradícií? A naopak, v čom sa rozchádzajú?

Rozdiely medzi myslením José Martího a Karla Marxa sú determinované geografickou oblasťou a kultúrnym prostredím, v ktorých sa pohybovali. Martího tvorba spadá do obdobia, keď Európou v plnom nasadení „mátožilo strašidlo komunizmu“ a keď tieto myšlienky začínali prenikať do Latinskej Ameriky. V Rusku sa schyľovalo k veľkej socialistickej revolúcii, ku ktorej sa v latinskoamerickom regióne prihlási José Carlos Mariátegui a celá generácia autorov zoskupených okolo časopisu *Amauta*. Reflektujú imperialistický charakter kapitalizmu, z ktorého jediným východiskom je socialistická revolúcia. Už nestačí republikánsky rámec, v ktorom sa budú občiansky riešiť spory v spoločnosti. Nevyhnutná je opäť revolúcia. Na Kube rezonuje v tomto období hnutie univerzitnej reformy, šíriace sa z Argentíny. V spojitosti s udalosťami v Rusku a Argentíne vznikne i tu komunistická strana, ktorá sa okrem marxistickej tradície hlási práve k José Martímu. Kubánska revolúcia (1959) odvodzovala svoj politický program z myšlienkových východísk José Martího. Avšak zloženie členov hnutia 26. júla bolo heterogénne. Neskoršie udalosti na medzinárodnej politickej scéne (diverzná a teroristická činnosť Spojen-

⁴⁷ DÁVALOS, S. H.: Martí y Marx, raíces de la Revolución Socialista de Cuba. In: *Revista Cuba Socialista. Rebelion*, 4. 8. 2016 (online). Dostupné na: http://www.josemarti.info/articulos/marti_marx.html

ných štátov, invázia v Zátok svíň, karibská kríza), ako aj kroky nevyhnutné k splneniu programu revolúcie (agrárna reforma, znárodnenie strategických podnikov, odňatie vlastníctva pôdy a zrušenie podnikateľskej činnosti zahraničným investorom na ostrovo a pod.) urobili Kubánsku revolúciu socialistickou. Prepojila sa v nej martióvská revolučná tradícia s nevyhnutnosťou aktualizácie do nového storočia. Kubánska revolúcia okrem iného priniesla na scénu práve otázku, kde nájsť styčné body oboch myšlienkových rámcov a ako ich vzájomne prepojiť. Táto oblasť záujmu otvára dodnes mnohé rozmyšľovania.

Hľadanie prienikov Martiho a Marxovho prístupu nie je hľadaním totožnosti oboch rámcov uvažovania. „*Ved' celé Marxovo chápanie nie je doktrína, ale metóda. Neposkytuje hotové dogmy, ale oporné body pre ďalšie skúmanie.*“⁴⁸ Martí nie je inšpirovaný marxizmom, ani ho výrazne vo svojom diele nereflektuje. Viac ako stúpencom marxizmu je dedičom osvietenstva. Verí v novú formu vlády, ktorú nachádza v republikánskom zriadení. Napriek tomu nemôže zostať chladný voči udalostiam, ktoré sa okolo neho dejú. Počas jeho pobytu v New Yorku sa konajú veľké robotnícke štrajky. V roku 1889 sa už 1. máj ako dátum robotníckych manifestácií pripomína i na Kube. Martí sám korešpondoval s autormi, ktorí mali blízko k socialistickým ideám, podnecoval ich v štúdiu sociálnych problémov a pochvalne sa vyjadroval k nepokojom, ktoré vyvolávali. Dňa 29. marca 1883 pri príležitosti Marxovej smrti uverejnil článok v argentínskom *La Nación*, v ktorom oceňoval osobnosť a prínos Karla Marxa. „*Pretože sa postavil na stranu slabých, zasluhuje úctu. (...) Pozri túto veľkú sálu, ovládanú odkazom istého neoblomného reformátora, združovateľa ľudí rozličných národov a neúnavného a pribojného organizátora. Internacionála bola jeho dielom. Prichádzajú ho uctievať ľudia všetkých národov.*“⁴⁹ Pre Martiho nebol Marx len obrovským hýbateľom európskych robotníkov. Podľa Martiho slov hlboko videl príčiny ľudskej biedy a ľudských osudov. Ako píše v liste, bol to človek živený túžbou robiť dobro.⁵⁰ Hoci Martiho myslenie nie je priamo inšpirované marxistickou tradíciou ani nesleduje marxistickú dialektickú metódu, Martí vníma sociálne vrenie na starom kontinente, sleduje udalosti v Amerike, a reaguje na ne v súvislosti s okolnosťami, ktoré formujú jeho bezprostredné geografické prostredie. Z myšlienkového odkazu oboch autorov možno vyvodit' niektoré spoločné črty, o ktorých svedčí i Martiho náklonnosť prejavovaná v spomínanom článku. Toto tvrdenie podporuje aj A. H. Dávalos: „*Marx študoval spôsoby nastolenia sveta na nových základoch a zobudil spiacich, učiac ich, ako zbúrať piliere starej spoločnosti. A kto sa stal vodcom tabakových robotníkov z Tampy a presadzoval nezávislosť Kuby ako potreby kontinentálneho a všeobecného charakteru, obsiahol nevyhnutne vo svojom politickom svetonázore sociálnu a medzinárodnú otázku.*“⁵¹ Kubánska revolučná strana vznikla práve v Tampe a Cayo Hueso, prihovárajú sa robotníkom tamojších tabakových tovární. Jej program obsahoval záujmy najchudobnejších spoločenských vrstiev vrátane formujúcej sa robotníckej triedy. Keďže Martí nevyhnutne reaguje na sociálne a politické problémy jeho okolia, nie je prekvapivé, že ústredným cieľom jeho snáh je dosiahnutie kubánskej nezávislosti. Neaplikuje dogmy vytvorené na starom kontinente, ale hľadá ame-

⁴⁸ ENGELS, F.: Engels Wernerovi Sombartovi do Vratislavi (Londýn, 11. marca 1895). In: MARX, K., ENGELS, F.: *Vybrané spisy v piatich zväzkoch*, zv. 5. Bratislava : Pravda, 1978, s. 567.

⁴⁹ MARTÍ, J.: Carta de Martí. Nueva York, 29 de marzo de 1883. In: MARTÍ, J.: *Obras completas, Vol. 9 En los Estados Unidos*. La Habana : Editorial Ciencias Sociales, 1991, s. 388, 389.

⁵⁰ Tamže, s. 389.

⁵¹ DÁVALOS, A. H.: Martí y Marx, raíces de la Revolución Socialista de Cuba. In: *Revista Cuba Socialista, Rebelion*, 4. 8. 2016 (online). Dostupné na: http://www.josemarti.info/articulos/marti_marx.html

rické autentické korene uvažovania a reflektovania reality s cieľom prakticky ju ovplyvňovať. Nerobí teda to, čo vyčíta Engels mnohým Európanom, ktorí prichádzajú do Ameriky. Podľa jeho mienky sa totiž „*mnohí tamojší Nemci dopustili vážnej chyby, keď sa pokúsili – zoči-voči mohutnému a preslávenému hnutiu, ktoré sami nevytvorili – urobiť zo svojej importovanej a nie vždy správne chápanej teórie akúsi samospasiteľnú dogmu a strániť sa akéhokoľvek hnutia, ktoré táto dogma neprijala. Naša teória nie je dogma, ale výklad vývojového procesu, a tento proces zahŕňa po sebe nasledujúce fázy.*“⁵² Vývojový proces na Kube sa líši od historických reálií na starom kontinente. Martí preto nemôže vnímať a reagovať vo svojom okolí javy, ktoré mu nie sú v tomto období ešte vlastné. Do značnej miery však načrtáva neskoršie sociálne problémy svojho kontinentu, keď sa zmieňuje o expanzívnom politickom a ekonomickom smerovaní Spojených štátov, rasizme a autentickom ponímaní Ameriky.

Spoločnú črtu Marxovho a Martího uvažovania o spoločenskej realite objavujeme na poli zdôrazňovania praxe. Marxova téza, že „*filozofi svet len rozlične vysvetľovali, ide však o to, zmeniť ho*“⁵³ nachádza svoj ekvivalent v Martího akcente na praktickú rovinu vyjadrenú okrem iného i slovami „*konanie je lepším spôsobom hovorenia*“. Takýmto adekvátnym konaním sa stala revolúcia, ktorá v oboch tradíciách neznamena len jednoduchý spôsob nastolenia spoločenskej zmeny v zmysle účinnej cesty dosiahnutia cieľa. Povedané Marxovými slovami, „*len v revolúcii sa môže revoltujúca trieda zbaviť všetkej starej špiny a stať sa schopnou založiť novú spoločnosť*“⁵⁴. Takisto Martí chápe potrebu boja za slobodu, keď zdôrazňuje, že ľudia prechádzajúc bojom nadobúdajú schopnosti pre jej udržanie, teda schopnosti potrebné na vytvorenie novej spoločnosti. Z inklinácie k praxi pramení kritický postoj voči európskej idealistickej filozofii. Odmietanie špekulatívnej metafyziky a vzťahovanie filozofie na reálne dejiny je tak vlastná obom autorom, aj keď ju nachádzame v odlišnom spracovaní. U Martího sa objavuje tiež výrazná stránka jeho uvažovania stelesnená v antiimperialistických myšlienkach. Stupňujúce sa varovania pred imperialistickou hrozbou s priamym poukazom na monopolistický kapitál by sa dalo považovať za konkrétny príklad stávajúcej dominancie monopolistického kapitálu, a teda formy medzinárodného imperialismu, ktorú rozpracovali V. I. Lenin a R. Luxemburgová. Vo svojich prácach sa Martí identifikuje s robotníckym problémom a akceptuje metódy robotníkov na oponovanie voči nespravodlivosti „pánov“. Žaluje obchodnú tyraniu stelesnenú vzrastajúcim vplyvom monopolov a odsudzuje katastrofálne spoločensko-ekonomické dôsledky, ktoré spôsobujú. Podľa Martího, „*monopol sedí ako nezmieriteľný gigant na bráne všetkých chudobných*“.⁵⁵

Uvedomelá a celostne vypracovaná Martího antiimperialistická vízia je však čiastočne v rozpore s jeho myslením o spoločenskej realite hispánskej Ameriky, ktoré systematicky vylučuje konflikt sociálnych tried. Jednota, ktorú tak vo svojom celoživotnom diele zdôrazňuje, mu bráni vidieť triedne záujmy. Tie by prípadný revolučný boj za nezávislosť roztrieštili, boli by škodlivé pre ciele revolúcie, a tak verí, že všetky spoločenské rozdiely a sociálne boje, ktoré môže sám

⁵² ENGELS, F.: Engels Florence Kelleyovej-Wischnewetzkej do New Yorku (Londýn 28. decembra 1886). In: MARX, K., ENGELS, F.: *Výbrané spisy v piatich zväzkoch*. zv. 5. Bratislava : Pravda, 1978, s. 473.

⁵³ MARX, K.: Tézy o Feuerbachovi. In: MARX, K., ENGELS, F.: *Výbrané spisy v piatich zväzkoch*, zv. 1. Bratislava : Pravda, 1977, s. 211.

⁵⁴ MARX, K., ENGELS, F.: Nemecká ideológia. In: MARX, K., ENGELS, F.: *Výbrané spisy v piatich zväzkoch*, zv. 1. Bratislava : Pravda, 1977, s. 238.

⁵⁵ MARTÍ, J.: Filiación política. El origen del Partido Republicano de los Estados Unidos, La Nación, 6 de noviembre de 1884. In: MARTÍ, J.: *Obras completas, Vol. 10, En los Estados Unidos. Escenas norteamericanas I-IV*. La Habana : Editorial de Ciencias Sociales, 1991, s. 84.

sledovať najmä v Spojených štátoch, vyrieši republikánske zriadenie. Interpretáciu tohto aspektu Martího diela ponúka Roberto Fernández Retamar vo svojej štúdii *Martí y su (tercer) mundo* (Martí a jeho (tretí) svet). Retamar vysvetľuje, že Martí možno marginalizuje problém triednych bojov v kubánskom národnom prostredí zo zjavných strategických dôvodov. Jeho hlavnou úlohou bolo dosiahnuť nezávislosť Kuby, a ako často pripomínal, táto misia nemohla byť splnená bez harmonickej súhry všetkých Kubáncov. Chápal, že daný historický okamih vyžaduje konsolidáciu širokého revolučného hnutia národného charakteru, ktoré, spájajúc sily všetkých, bude disciplinovaným vyjadrením vôle celého ľudu, pripraveného oponovať cudziemu agresorovi. Tomuto duchu zodpovedal i program Revolučnej strany Kuby (Partido Revolucionario Cubano), ktorá mala spájať ľudí všetkých sociálnych podmienok. Retamarova interpretácia napokon spočíva v tvrdení, že národná jednota predstavuje síce u Martího akúsi posadnutosť, ale nie je príčinou, prečo jeho myslenie marginalizuje problematiku triedneho boja. Martího mlčanie sa podľa neho riadi dôvodmi, ktoré nie sú strategické, ale principiálne. Martí je hlboko presvedčený o životaschopnosti spoločnosti založenej na citoch lásky, v ktorej spoločenské rozdiely strácajú svoj antagonistický charakter. Túto vieru v silu lásky si nemožno v jeho diele nevšimnúť. Podľa Martího voči nenávisti, čo rozdeľuje, sa musí postaviť láska, čo blčí a spája. Práve jeho viera v lásku mu bráni analyzovať spoločnosť v antagonistických pojmoch. Primárnym je preňho človek a ľudská schopnosť milovať. Nič nie je teda podivné na tom, dodáva Retamar, považovať triedny boj za historickú silu založenú na nenávisti.⁵⁶

Martího mlčanie o triednom boji nemožno považovať za taktický krok, ktorý by zodpovedal predstave prvotnej demokraticko-buržoáznej revolúcie s cieľom dosiahnutia nezávislej republiky, v ktorej by sa neskôr vyhrotili triedne protiklady a smerovala by k socialistickej revolúcii. Pre Martího socializmus nikdy netvoril politickú alternatívu. Jeho kritika kapitalistického systému ho neprivádza k zrušeniu, k odstráneniu tohto spoločensko-ekonomického poriadku, ani k plánovaniu poriadku odlišného. Ako poukazuje Raúl Fornet-Betancourt, viac ako k triedam a systémom sa Martí viaže na ľud. Možnosti ľudského zlepšenia sú koreňom jeho budúcej nádeje na revolúciu, ktorej plodom bude spoločnosť bez nenávisti, kde sa rozpory budú riešiť demokratickou a mierovou cestou. Ak píše, že „tento svet je hrozný; vytvoríme iný svet!“⁵⁷, tento nový svet nevidí v socializme. Nový svet, ku ktorému vyzýva, bol už preňho prinajmenej teoreticky dobytý v podobe demokratickej republiky. Triedny boj ho stavia pred dilemu, ktorou nie je kapitalizmus verzus socializmus, ale monarchia alebo republika. Násilné strety tried, ktoré sleduje, sa mu javia ako typický produkt monarchistických štátov, ktorým sa vyjadruje stupeň politického rozkladu dosiahnutého v týchto štátoch a potreba prekonať ich. V Martího poňatí je najdokonalejším prekonaním monarchistického štátu práve demokratická republika. Problémy monarchie nemôžu prežiť v republike. Zoči-voči slobode, rovnosti a bratstvu musia zmiznúť všetky protirečenia starého poriadku. Takáto interpretácia je dôsledkom pozorovania situácie na Kube. Avšak otázkou zostáva, ako Martí zdôvodní sociálne boje, ktoré zúria v období jeho života v Spojených štátoch? V tomto prípade ide podľa Martího o jasný príznak rozporu demokratického života. Republika sa ním oslabuje a hrozia jej zlá monarchie, ktoré ju môžu zničiť. Republikánsky poriadok slabne a stáva sa neschopným pre lakomstvo bohatých, ktorí v nenásytnom prahnutí po majetku oživilí nespravodlivý sociálny poriadok. Triedny boj, ktorý otriasa republi-

⁵⁶ RETAMAR: Martí y su (tercer) mundo. In: *Ensayo de otro mundo*, La Habana 1967, s. 19 – 60.

⁵⁷ MARTÍ, J.: Un drama terrible. In: MARTÍ, J.: *Obras completas, Vol. II, Escenas norteamericanas III*. La Habana : Editorial de Ciencias Sociales, 1991, s. 338.

kou, je opätovným objavením sociálneho konfliktu, ktorý značí, že „pre prehnané uctievanie bohatstva republika upadla bez akýchkoľvek pút k tradícii do nerovnosti, nespravodlivosti a násilia monarchistických krajín.“⁵⁸ Martího uvažovanie sa v tejto rovine pohybuje medzi republikou a monarchiou, teda rozlišuje formy vlády, nie spoločensko-ekonomické systémy a princípy ich fungovania, ako je to v prípade marxizmu. Martí nepotrebuje nový spoločensko-ekonomický poriadok, stačí posilniť sily dobra a slobody, aby sa zabránilo pádu republiky a spoločnosť sa vrátila do monarchistických štruktúr. Ideál demokratickej republiky tak nemožno v intenciách uvažovania José Martího považovať jednoducho za strategický cieľ. V jeho ponímaní bol definitívnym politickým stavom, ktorý si želal, aby bol v jeho vlasti nastolený.

Aj keď Martí nebol marxista, nemôže byť považovaný za mysliteľa pevne ukotveného v buržoáznej matici uvažovania. Rámec svetonázoru buržoázie je preňho príužky. Ako dodáva Betancourt, jeho kritika sociálnych podmienok vytváraných kapitalizmom, aj keď otvorene nesmeruje k zničeniu buržoázneho systému, situuje ho nad jednoduché reformistické ideály prezentované inými americkými filozofmi jeho doby.⁵⁹ Martí nesúhlasí s buržoáznym myslením dominantných skupín, pretože jeho reflexia vychádza z aspirácií utláčaných skupín. Keď však hovorí o utlačovateľoch a utláčaných, nemá na mysli buržoáziu a proletariát, ale kolonizátorov a kolonizovaných. Martí je na strane kolonizovaných, teda na strane indiánov, mesticov, ako aj kreolských buržoázných tried. Zrušenie koloniálneho útlaku je úlohou spojeného ľudu, ktorý prekonávajú triedne rozdiely sa vrhá do vojny za národné oslobodenie. Konsolidácia záujmov rôznych sociálnych skupín je zabezpečená demokratickými štruktúrami republiky. „*Dialektika boja, vyjadrovanie antiimperialistického násilia kolonizovaných je integrované, tak ako očisťujúca oslobodzujúca sila, v dialektike víťaznej lásky, ktorú musia opísať sociálne vzťahy vnútri republikánskeho života.*“⁶⁰

Martího myslenie sa tak nerozvíja na báze triednej ideológie. Sústredí sa na záujmy trpiacich, tých, ktorí predstavujú to najautentickejšie z amerického pôvodu, tých, ktorí zároveň najbrutálnejším spôsobom pociťujú jarmo koloniálneho vykorisťovania. Hoci však Martí rozpoznáva, že situácia amerických más je politickým problémom motivovaným koloniálnou závislosťou, ktorá sa nevyrieši volaniami po morálnom uvedomení kolonizátorov, ale len otvorenou vojnou – revolučným bojom proti panujúcemu systému, v prístupe k sociálnemu problému vnútri národného kontextu neaplikuje rovnaký princíp radikálnej demarkácie záujmov. Uchýľuje sa k etickým hodnotám láskavosti ľudskej prirodzenosti, keď považuje spoločenské problémy vnútri republiky za morálne problémy. Ich riešenie nespočíva teda v zmene politického systému, ale vo vytvorení morálneho vedomia, štedrej a spravodlivej harmónie, bez rozdeľovania sa v záujme všetkých. Na túto nerovnováhu v Martího myslení poukazujú viacerí latinskoamerickí autori (už spomínaní Betancourt a Retamar i iní).

Napriek tomu, že Martí nereflektoval triedny boj a nezachytil sociálne smerovanie svojej doby, ktoré vrelo najmä na starom kontinente, no začínalo sa šíriť i v Latinskej Amerike, položil základy revolučnej tradície na tomto kontinente. Nie náhodou sa na Martího odvolávali ďalšie vlny revolučných bojov na Kube, inšpirované práve marxizmom. Martí zdôrazňovaním autentic-

⁵⁸ Tamže, s. 335.

⁵⁹ FORNET-BETANCOURT, R.: El pensamiento de José Martí. In: *Ensayistas*, 20. 8. 2016 (online). Dostupné na: <http://www.ensayistas.org/filosofos/cuba/marti/marti8.htm>

⁶⁰ Tamže.

kosti, jednoty a okrajových východísk stelesnených ľudskými skúsenosťami tých najbiednejších a najpočetnejších mäs obyvateľstva sa stáva aktuálnym aj pre súčasnosť.

5. Prehovory k súčasnosti

Nemožno navštíviť Kubu a nestretnúť sa s José Martí. Jeho osobnosť je prítomná azda na každej ulici, na námestiach, vo veľkých mestách i na vidieku. K návštevníkom prehovára skrz zhudobnené verše, ktoré si pospevujú skupinky domácich obyvateľov na *Malecón*, alebo sa na nás díva z výšky mohutných pomníkov, pamätníkov, sôch. Busty jeho tváre nájdeme takmer na každom úrade alebo verejnej budove. José Martí prežíva v kubánskej tradícii a Kuba je naň právom hrdá. Okrem základov, ktoré položil pre ďalší vývoj myslenia a literatúry v latinskoamerickom regióne, rezonuje na ostrove dodnes jeho neochvejná láska k tomuto miestu, spojená s mravným odhodlaním po šťastí a slobode jeho ľudu. Väčšinu svojho života strávil Martí vo vyhnanstve, ktoré možno ešte väčšmi umocnilo túžbu po domove a lásku k nemu, zachytenú v jedinečnej forme literárneho prejavu. Ako píše, „*Kuba nás spája, je osudom i žrebom. Dýchame ňou i v dome cudzincovom. Kuba je твоjím srdcom, моjím nebom. Kuba je v tvojej knihe моjím slovom.*“⁶¹ Je nepredstaviteľné myslieť na Kubu bez Martího. Ktokoľvek by ašpiroval ekonomicky a politicky ovládnuť ostrov, musí svoje záujmy presadiť zachovajúc Martího tradíciu, ba dokonca odvolávajúc sa práve na ňu. V súčasnosti sme neraz svedkami podobného procesu, keď sledujeme tzv. spoločenskú transformáciu na Kube. Martího dielo je zdôrazňované, podčiarkujú sa etické aspekty jeho tvorby, akcent na jednotu marginalizovaných, lásku k všetkým ľuďom bez rozdielu. Akoby táto bezhraničná láska zahŕňala aj lásku k zahraničnému kapitálu, ktorý sa rovnakými spôsobmi, na aké upozorňoval už Martí, dnes opäť hlási k slovu.

Martí nie je prítomný len na Kube, ale v celej „jeho“ Amerike. Mnohé zo základných línií „martiovského“⁶² uvažovania si našli rozvinutie v tvorbe ďalších latinskoamerických autorov. Dôraz na autentickú filozofickú a kultúrnu tradíciu a odmietanie importovanej kultúry objavujeme v prvej polovici 20. storočia v diele peruánskeho marxistického filozofa José Carlosa Mariáteguiho. Mariátegui a generácia autorov zoskupených pri časopise *Amauta* posúva Martího uvažovanie o „ich Amerike“, keď mu dáva revolučný socialistický rámec. Socializmus, o ktorom píše a za ktorý bojuje J. C. Mariátegui, je autentickým činom a heroickým výtvarom. Musí podľa neho dostať život s „*našou vlastnou realitou, naším vlastným jazykom*“.⁶³ Mariátegui vyzýva na vytvorenie indo-amerického socializmu. Zdôrazňuje autentické kultúrne pramene príznačné pre latinskoamerický región. Rovnako ako pre Martího, hoci ešte v bojoch za nezávislú republiku, i pre týchto autorov zostáva významnou črta vlastnej identity, vlastných dejín a hľadanie toho „amerického“, čo mnohí nachádzajú v pôvodných kultúrnych zvykoch indiánskeho obyvateľstva a čo sa napokon snažia aktualizovať k pomerom prináležiacim ich dobe.

Samotný dôraz na pôvodnú americkú tradíciu v sebe obsahuje okrajové spoločenské východiská. Oficiálne spoločenské kruhy sú poznačené vysokou mierou rasizmu. Prežíva pred-

⁶¹ MARTÍ, J.: Kvety vyhnanstva. In: MARTÍ, J.: *Známia života*. Bratislava : Tatran, 1988, s. 65.

⁶² V súčasnosti pre štúdium martiovskej filozofie jestvuje viacero nadácií, filozofických spoločností zaoberajúcich sa vydávaním a interpretáciou jeho diela.

⁶³ MARIÁTEGUI, J. C.: Aniversario y Balance. In: *Ideología y Política*. Vol. 13. Lima : Empresa Editora Amauta, 1987, s. 248.

sudok prvých kolonizátorov o primitivizme indiánskej kultúry. Indiáni sú postavení na okraj spoločnosti. Spolu s černochochmi a mesticmi tvoria najpočetnejšiu a najviac vykorisťovanú časť obyvateľstva. S formovaním robotníckej triedy budú práve tieto spoločenské vrstvy tvoriť jej väčšinu základňu. Martí stojí na okraji, na strane najviac utláčaných, najbiednejších obyvateľov, na strane indiánov, černochochov a mesticov. Vykorisťovanie kolonizácie sa aj po revolúcii za nezávislosť premietne do vykorisťovania námezdné pracujúcich, ktorých budú opäť tvoriť rovnaké skupiny populácie Latinskej Ameriky. Dosiahnutie nezávislosti, ako poukazujú už spomínaní Mariátegui, Mella, Baliño či Agosti a ďalší, neprinieslo slobodu pre marginalizovaných. Revolúcie za nezávislosť takmer vôbec nebrali do úvahy záujmy týchto skupín obyvateľstva. Pod maskou nezávislosti napokon tak, ako to anticipoval aj Martí, prišli do Latinskej Ameriky noví kolonizátori – anglickí a americkí bankári a priemyselníci. Najmä z indiánov, černochochov a mesticov sa stali prostriedky kapitalistickej produkcie, keď boli hŕbne najímaní na práce v baniach, továrňach a na plantážach. Práve preto martíovskú tradíciu oživí komunistickí intelektuáli – Baliño, Mella, Mariátegui, neskôr sa k nemu prihlási Castro, Guevara, Sánchez a ďalší, tí, ktorí sa znova postaví na stranu marginalizovaných a nájdú inšpiračný zdroj v Martího odkaze.

Marxistickí politici, filozofi alebo revolucionári bojujúci za nastolenie socializmu v týchto krajinách nachádzajú u Martího ďalšiu výraznú črtu, ktorou je antiimperialistické varovanie. Martí prezieravo sleduje snahy severoamerického suseda a vystríha krajiny Latinskej Ameriky pred jeho záujmami, ktoré sa začínajú presadzovať so stále väčšou intenzitou. Jeho opakované upozornenia na tento jav sa ukážu pravdivými so vstupom Spojených štátov do vojny za nezávislosť Kuby a neskôr sa prejavujú vmiešavaním sa do politických záležitostí aj iných krajín Latinskej Ameriky, nevynímajúc početné vojenské intervencie. Diktatúra Fulgencia Batistu, proti ktorému sa postavil neskôr Fidel Castro s hnutím 26. júla, bola tak ako všetky predošlé kubánske vlády podporovaná Spojenými štátmi. Revolučný boj v polovici 20. storočia je bojom za autentickú identitu Ameriky, za práva tých najbiednejších Američanov, bojom proti imperializmu, stelesnenému v regióne politikou Spojených štátov. Už nie je bojom za nezávislosť od nadvlády španielskej koruny, ale bojom za oslobodenie sa od nového kolonizátora, ktorý si na seba vzal masku slobody a demokracie. Tieto základné črty sociálneho boje (nielen na Kube, ale aj v ostatnej Latinskej Amerike) nachádzajú v diele José Martího, keď ich uplatňujú v marxistickom rámci. Posúvajú cieľ revolúcie od nezávislosti k socialistickej spoločnosti, pričom zachovávajú prvok spoločný pre Martího i pre Marxa, spočívajúci v nevyhnutnosti revolučného procesu nie ako efektívnej stratégie, ale ako jediného spôsobu nastolenia zmeny, v ktorom sa nové formy spoločnosti utvárajú.

Pokým v 20. storočí bol cieľom sociálneho boja socializmus, dnes sa hovorí všeobecnejšie o inom „lepšom“ svete. Tento pojem nevylučuje možnosť, že socializmus takýto iný „lepší“ svet ponúka, no ani nestanovuje, že jediným iným „lepším“ svetom je práve socializmus. Súčasný sociálny boj značne opúšťa radikálne revolučné stanoviská, ktoré si osvojili v 20. storočí pod vplyvom marxizmu. Paradoxne i tu, ako už bolo načrtnuté, zohráva svoju úlohu Martího odkaz. V súčasnosti je táto tendencia zjavná práve na Kube. Ako bolo spomínané, Kubánska revolúcia sa stala socialistickou najmä pod vplyvom vnútorných opatrení novej revolučnej vlády a vonkajších podmienok medzinárodnej situácie. Kuba od začiatku šesťdesiatych rokov nasledovala

budovanie socialistickej spoločnosti, pričom hospodársky bola značne podporovaná Sovietskym zväzom. Príbuznosť k ZSSR, ktorá trvala do konca osemdesiatych rokov, býva dnes zdrojom kritiky. Kubánskej revolúcii sa vyčíta, že príklonom k Sovietskemu zväzu sa z nej stal neautentický počin, že teda nesledovala pravé americké korene a tradíciu, ale napodobnila ruský vzor socialistickej spoločnosti. Autenticnosť a akcent na to americké, čo podčiarkoval už Martí, je tak dnes zdrojom spochybňovania cesty socializmu na Kube. V dnešnom diskurze, ktorý hovorí najmä o transformácii socializmu na ostrove, vystupuje znova tento argument, ktorý v spojitosti s Martího ideou jednoty dáva široký rámec novému uvažovaniu o inom „lepšom“ svete. Zo spoločenských diskusií vo všeobecnosti sa vytrácajú pojmy ako „revolúcia“, „socializmus“, „triedny boj“, „proletariát“. Kubánska súčasnosť je príkladom podobného prístupu. Napríklad i absencia triedneho boja v Martího diele dnes robí z tohto politika, revolucionára a básnika posla spoločenskej transformácie kubánskeho socializmu. Transformácia kubánskej spoločnosti však nie je ničím iným než likvidáciou socializmu na Kube. Akoby sa naplňali Martího vizionárske varovania o latentnom spôsobe imperialistických snáh. *„Ako so šachovými figúrkami študujú správanie protihráča z rozličných pozícií – udalosti a ich výsledky. A na každú možnú kombináciu majú pripravenú hru. Vedie ich vždy pohlcujúca túžba, kolobeh tohto ozrutného stroja pokračuje – získavať: zem, peniaze, príspevky, guáno z Peru, štáty severného Mexika.“*⁶⁴ Anti-imperialistické varovania José Martího sú dnes rovnako aktuálne, ako boli za jeho života, alebo v polovici 20. storočia.

Martí je tak živý i v súčasných diskusiách. Nielen jeho antiimperialistické vyjadrenia, ale najmä revolúcia ako niť spájajúca jednotlivé aspekty tvorby vytvorila základ pre ďalšie revolučné aktivity na americkom kontinente. V slede historických udalostí možno tvrdiť, že Martí preberá motívy prvých bojovníkov za nezávislosť latinskoamerických štátov, no sám ich kultivuje a dáva im podobu schopnú prežiť v 20. a v 21. storočí. Upozorňuje na autoritárstvo militaristických vodcov revolúcií nezávislosti v iných latinskoamerických krajinách, vidí jeho nebezpečenstvo i v kubánskom prípade, a tak okresáva ideu nezávislosti, keď jej dáva nový cieľ – demokratickú slobodnú republiku. Martí je v tomto zmysle osvietenickým duchom, ktorému zodpovedá uvažovanie z konca 18. storočia v Európe. Na druhej strane však postihuje mnohé z reality vlastnej krajiny, „tretieho“ sveta, špeciálne Latinskej Ameriky, ktoré ho robia aktuálnym i v súčasnosti. Jeho dielo sa stalo základom revolučného myslenia na kontinente, ktoré neskôr prevzalo marxistický rámec uvažovania, sledovalo socialistickejšiu revolúciu a socializmus. Revolúcia nemôže byť odtrhnutá od Martího tvorby, pretože sú ňou pretkané jeho básne, eseje, články aj súkromná korešpondencia. Nie je náhodou, že sa k jeho tradícii prihlásili radikálne ľavicové prúdy v kubánskej spoločnosti. Rovnako ako nie je náhodou, že Martí je dnes od Kubánskej revolúcie, ktorá nastolila socializmus, odfňaný, keď sa zvýrazňuje etická rovina jeho myslenia.

Faktom je, že Martí podčiarkuje integritu človeka, ktorá preniká nielen intelektuálnou kapacitou, ale taktiež emóciami a jeho vôľou orientovanou na konanie, ktoré prináša zmenu. Myslenie, čin, cit a sklon k službe sú v ľudskej prirodzenosti vždy prítomné. Tak isto možno povedať, že tieto aspekty sú prítomné i v tvorbe latinskoamerických autorov, ktorí sa sústredili na konanie smerujúce k spoločenskej zmene. Nielen ekonomické pravidlá, racionálne zdôvodnenia a skúsenosti vedú k spoločenskej zmene, a teda k revolúcii, ale v neposlednom rade je revo-

⁶⁴ MARTÍ, J.: Cartas de Martí. In: *Obras completas. En los Estados Unidos. Vol. 13.* La Habana : Editorial de Ciencias Sociales, 1991, s. 290.

lúcia počínom emocionálnym – vedeným túžbou, vášňou a odhodlaním. Takto vidia revolúciu J. C. Mariátegui, H. P. Agosti, ale aj E. Guevara, či samotný J. Martí. V prácach a zameraní latinskoamerických autorov je sklon k emocionálnej stránke ako nevyhnutnej súčasti sociálneho boja zrejmy aj z orientácie na kultúrnu a literárnu oblasť. Martí, Mariátegui, Agosti a ďalší píšú okrem esejí venovaných revolúcii tiež literárne kritiky, uvažujú o autentickej forme kultúry a písomníctva vlastného Latinskej Amerike. Vidia dôležitosť v tvorbe pôvodnej literatúry, ktorá nenásleduje predpísané normy európskych vzorov. J. C. Mariátegui na to založí časopis *Amauta*, ktorý združuje autorov snažiacich sa o domácu tvorbu, H. P. Agosti posúva myšlienku ešte ďalej, keď hovorí o novej kultúre, o novej literatúre, ktorá predchádza socialistickú spoločnosť, keď vytvára jej základy už v štruktúrach starého režimu. Literárne pole nemožno vylúčiť zo sociálneho boja, tak ako nemožno – v duchu Martího odkazu – oddeliť filozofiu, politiku, literatúru, umenie či kultúru. Tvoria jednotnú tvár autentickej spoločnosti. Tvoria jednotlivé zložky, ktorými revolučný ideál a nevyhnutnosť revolučného boja súčasne preniká. Neprekvapuje preto, že Martího ťažko zaradiť z hľadiska štýlu tvorby. Martí sa nepotreboval parciálne profilovať ako básnik, filozof, alebo politik. Svoju tvorbu zasvätil revolúcii. Rozličnými spôsobmi zdôrazňoval jej potrebu a vyzýval na jej realizáciu. Prehováral prostredníctvom básní, esejí, politických manifestov či referátov v novinách. Slobodu, ktorú požadoval, realizoval sám vo svojej tvorbe. Ako píše Federico de Onís, „skutočnosť, že Martí je nezaraditeľnou osobnosťou, predstavuje základnú charakteristickú črtu nového obdobia, ktoré ním viacej než kýmkoľvek iným začína v hispanoamerickom písomníctve. Nielenže mu patrilo, bol jeho najväčším tvorcom.“⁶⁵ Skutočne, myšlienkovým odkazom José Martího končí epocha revolúcií za nezávislosť Latinskej Ameriky, keď Kuba ako posledná zo španielskych kolónií získala nezávislosť. Zároveň však Martího myslenie stojí na počiatku 20. storočia, ktoré požaduje nové revolúcie a nové sociálne boje. José Martí patrí mnohým k svojej dobe, k búrlivým udalostiam 19. storočia, k romantikom nadchnutým národným ideálom. Avšak v neposlednom rade sa jeho tvorba a životný odkaz stal uhoľným kameňom revolučných bojov nasledujúcich storočí.

⁶⁵ ONÍS, F. *Antología de la poesía española e hispanoamericana (1882 – 1932)*. Sevilla : Editorial Renacimiento, 2012.